

A

16 oldal - ára 200 lej

Hét

XXVI. évfolyam - 1995. február 3.

Főmunkatársak:

Egyed Péter
Horváth Andor
Sütő András
Szász János
Toró Tibor

A tolerancia éve - nemzetközi fórumok határozata szerint az 1995-ös esztendőt nevezzük így - nem kimondottan ennek a tartalmas fogalomnak a jegyében indult. Világszerte és testközelben egyaránt a cselekvő és harsány türelmetlenség tobzódását tapasztalhatjuk. Számos válságövezetben dörögnek a fegyverek, robbannak a bombák, romos városokban, kopár hegyek között s az élet mindennapos színterein, például egy autóbusszállomás várójában.

A terrorhoz, az erőszakhoz, akármilyen gátlástalanul is terjed, nem lehet hozzászokni, mint ahogy a tolerancia hiányához sem. Bármennyire is ködevésnek tűnik a tolerancia évről beszélni, miközben a világ arcvonásait a gyűlölet idegrángásai torzítják el, a józan értelem nem mondhat le önmagáról. Annál is inkább nem, mert még ebben az összekuszált, zűrzavaros világban is, a kiszámíthatatlan fordulatok áradásában, szembetűnő törvényszerűség, hogy az erőszak, a hatalomvágy, a tekintélyelvűség komolyan veszi a toleranciát: ahol valamely kis lehetőség nyílik érvényesítésére, megveszekedetten támad. A fanatizmus, a fundamentalizmus, a szélsőséges és a tekintetnélküliség minden eszközt latba veti, körmönfont, manipuláló érveléssel, ha valahol akárcsak felvillan a megfontolt kompromisszumokból építkező feszültségcsökkenés lehetősége. Noha példaként felesleges messzire menni, a szemléletesség kedvéért gondoljunk az izraeli-arab viszony

alakulásának folyamatára, kísérő jelenségeinek változatosságával együtt.

Lényegesen eltérő történelmi helyzetben és körülmények között a szélsőséges nacionalizmus rohama a magyar nemzetiség ellen - noha okainak és jellegének holdudvara ennél tágabb - jellemző a rendeződés, a feszültségcsökkenés ellenfeleinek cselekvés- és gondolkodásmódjára, hisztériás reakciójára. Bármennyire is távoli a normalizálódás

Gálfalvi Zsolt

A tolerancia éve

„veszedelme“, az ilyen irányú lehetőségek körvonalazódása a nemzetközi szervezetek kodifikáló munkájában, megközelítési módjaiban, deklarációiban, valamint a hazai erőviszonyok alakulásában (például a szélsőséges pártok térvesztésében) koncentrált támadásra készítette a nacionalista totalitarizmus, az egyneműsítés összes híveit. A hatalom birtokosainak fenyegetőzése, szövetségeseinek gátlástalan acsarkodása és egyes ellenzéki politikusok manőverezése tényleges veszély és korántsem csak a magyar és más kisebbségekre, hanem mindenekelőtt a román demokrácia kialakulására nézve. Ezt a román politikai élet képviselői közül nagyon kevesen

hajlandók felismerni, különböző okok, beidegződöttségek, előítéletek miatt. Mindnyájunk érdeke, hogy a felismerés ne legyen végzetesen elkésett. Egyrészt demokráciát akarni itthon, az orosz birodalmi törekvések újjáéledése miatt aggódni nemzetközileg, és ugyanakkor hallgatólagosan arra spekulálni, hogy a nagyhatalmak és a világközvélemény a stabilitásra vágyva, lám, elnézte a kaukázusiak „megrendsabályozását“ - nemcsak erkölcsstelen, de tudatlanságra, korlátoltságra és aránytévesztésre is vall.

A tolerancia mint elv és magatartás látványosan háttérbe szorult tehát a róla elnevezett év első hónapjában. Mégis ártalmas tévedés volna ebből arra következtetni, hogy mintegy válaszként a türelmetlenség, a merevség, a bizalmatlanság és az éles konfrontálódás gyakorlóinak jött el az ideje. A szélsőséges offenzíva visszaverése éppen az okos, átgondolt, következetes, a dialógus lehetőségeiről le nem mondó politika érvényesítését követeli meg. Olyan gondolkodást és cselekvést, amelyet valóban morális, társadalmi, nemzeti és európai felelősségtudat hat át.

Akkor is ez a politika a távlatosan hatékony, ha pillanatnyilag úgy tűnik, hogy a türelem csak az erőszakos akciókat elnéző nagyhatalmak és világszervezetek részéről tapasztalható a nemzetközi életben. Ez a tehetetlenség - amelyben a szűken értelmezett hatalmi érdekek túltengése és a konfliktuskezelési eszközök elégtelensége találkozik - azonban nem azonos a toleranciával.

A tartalomból: • Mind az MNSZ-t, mind az RMDSZ-t érdekvédelmi szervezetként határozták meg. Megkerülhetetlen kérdés: mit kell értenünk érdekvédelmen? Mit jelenthetett ez 1944-ben és mit 1989-ben? - *Bodó Barna* tanulmánya. • *Andrei Pleșu* a szolidaritás beteges hiányáról a posztkommunista társadalmakban. • Kommunista rezsimbeli helyzetéhez képest 1990-nel kezdődően a hazai tudomány gyökeres intézményi, törvényszabályozási és koncepcionális átalakításon ment át, ámde a decentralizált új keretek még nem teltek meg új tartalommal - *Ágoston Hugó* írása. • „A vonat megállt, kinyitották a vagonokat. Lezúdultunk” - *Halász Anna*: Két auschwitz nap. • *Szász János*: Rekviem (vers). • Méliusz nagyranőtt alkotó erővel áldotta meg a sors. Az alkotás lett az ő élete és az ő élete alkotás - *Kovács Albert* tanulmánya. • A bécsi döntés után az Antonescu-kormány hamarosan betiltotta a dél-erdélyi magyarság lapjait - *Vita Zsigmond* sajtótörténeti tanulmánya. • A Kriterion évfordulója a könyvkiadás égető gondjaira irányította a figyelmet - *Dávid Gyula* írásának címe: Nosztalgiazás után - cselekedni. • „Ritkán láttam embert oly könnyedén, annyi örömmel, bizalmas bensőséggel közlekedni négy világnyelv sűrűjében, oly felszabadultan otthon lenni abban, ami idegen” - Fülei Szántó Endrétől búcsúzik *Horváth Andor*. • Petrovits István sepsiszentgyörgyi szobrászművésszel beszélget *Lázár Edit*. • *Lászlóffy Aladár* a tökéletes büntény receptjéről. • Egy kelet-európai Kanadában - *Tamás Tímea* feljegyzései. • Például csokoládézhathám - *Martos Gábor* budapesti levele. • Halottak élén - *Szász János* Naplója tavalyi és korábbi veszteséglistákról. • Miloš Forman: Forduló (4.)

Lapszámunkat Petrovits István szobrainak reprodukcióival illusztráltuk

Ismétlődő történelem?

A Magyar Népi Szövetség megalakulásának 50. évfordulóján rendezett tudományos tanácskozáson* a 45 esztendővel később alakult Romániai Magyar Demokrata Szövetség képviselőjének nem kötelező feladata véleményt nyilvánítani egy válságos kor rövid életű politikai szerveződéséről. Ha szólásra jelentkezik, azért teszi, mert vannak, akik – itt, a konferencián is – szinte kötelezőnek érzik, hogy egyféle párhuzamot vonjanak a két politikai szerveződés között. Indítatásuk oka: mind az MNSZ-t, mind az RMDSZ-t érdekvédelmi szervezatként határozták meg. Megkerülhetetlen kérdés: mit kell értenünk érdekvédelmen? Mit jelenthetett ez 1944-ben és mit 1989-ben?

1. Békekötés előtt

Csaknem biztos, hogy századunk a jövő évezredre hagyja a különben örökségként kapott közép-európai politikai gubancot. A világbékek csinálói valós kezelésre nem vállalkoztak, sőt, részben okozták és állandósították azt. Az osztrák-magyar kiegyezés következtében kontúrt nyert és megerősödni látszó Közép-Európát mindenki célpontnak tekintette, bárha a hatalmi szándékok egyetlen közös vonása maga a változtatás igénye volt. Tehették, mert a struktúrájának nem volt ideje a megizmosodásra. A történelem huzata a térség mibenlétét tette folyamatosan vitatottá. Állandónak, évszázados léptékben, mindössze átmeneti jellege és befejezetlensége mondható. Nincs politikai tényező, mely ne kihívást látna ebben. A nemzeti keretben jelentkező nemzeti érdekek kinyilvánításától nehéz elvárni, hogy mérleget, az olykor egymásnak homlokegyenest ellentmondó eszmék közül melyik a haladó, melyik politikai struktúra esik egybe a társadalmi fejlődés irányával. Csak hogy vigyázó szemmel a békecsinálók sem vetettek ilyesmire.

Mondhatni: békekötés előtt állunk ma is. Ez 1990 tavaszán volt igazán nyilvánvaló. A párizsi béke építménye recseg-ropog, részben szétesett. Mert csak az erőviszonyokkal számolt, mert nem megoldani kívánt bármit, hanem lezárni. Európa Moszkvához láncolt felének politikai-társadalmi életéből csaknem fél évszázadig száműzetett a történelmi igazság kategóriájába. Az igazság óhajta hozta el a diktatúrákat megdöntő, a hidegháború végét is jelentő 1989-et. Ez az eszme tűnik ismét tova, amit csak igazol Clinton elnök megnyugtató szánt üzenete Prágából, amikor 1994 elején kijelentette, senki sorsáról a megkérdése nélkül dönteni nem szabad.

Ki és miként konzultál a kisebbségi közösségekkel?

Mit és hogyan kellene újrafogalmazni?

Nevén nevezve a dolgokat, ami 1945-ben jogorvoslatnak tűnhetett, ma kiárusításnak mondható. Kisebbségi vonatkozásban, természetesen. S miközben napjainkban az államok-nemzetek szintjén folyik a békecsinálók politikai hibáinak a reparációja, a kisebbségeket ért akkori és azóta is ható igazságtalanságokra államok által – kisebbségi kollaboráció nélkül – összehozott nemzetközi egyezmények takaróját kívánják borítani. Megjegyzendő, hogy a párizsi békecsinálók politikai személy szerint, miképpen képviselt érdekeik is, megnevezhetők, ma azonban a nemzetközi politika intézményeinek arctalansága mögött kell előléptetni – ha lehet – a felelősöket.

A korábbi békecsinálók határokat tologattak. Ugyanezt ma felelős politikus nem kezdeményezi, tán nem is óhajta. Bár a hidegháborúnak is megvoltak a maga agresszorai, azoktól elsősorban nem területi rendezést kell követelni, hanem fojtogató ölelésüktől kell megszabadulni. Egy túlcentralizált, kisajátítható, központi érdekek alárendelt, önszabályozásra képtelen rendszer típusa bukkott meg.

A hidegháborút lezáró béke a politikai-társadalmi átépítés mikéntjére vonatkozna. És mert teljességében átvehető minta nem létezik, fontos kérdés, hogy a világpolitikai tényezők teret engednek-e – bizonyos szükséges – kísérletezésnek. Itt azonosítható a nemzetközi struktúrák felelősségének első szintje. Kérdésünk: szükségesnek ítélték-e a megoldáskeresés kiterjesztése kisebbségnek mondott etnikai közösségekre is? A keresés különben nem csupán politikai szándék kérdése, de az illető állam gazdasági-strukturális potenciáljának függvénye. Napjaink oly hiányzó Marshall-terve a

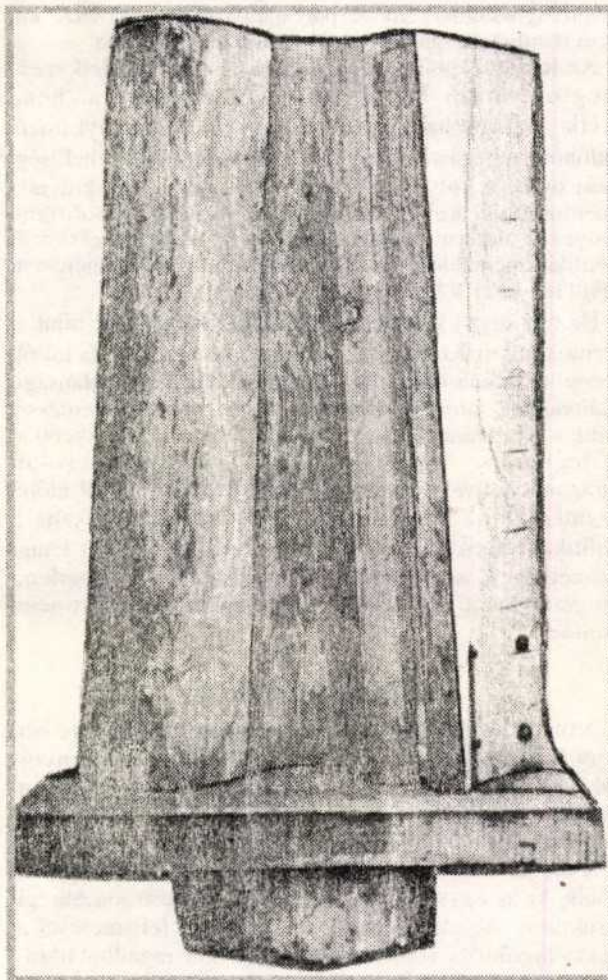
*Lásd 1995. évi 3. számunk ötödik oldalán Molnár Gusztáv írásának bevezetőjét.

követendő út kijelölését, valamint a megvalósítás mikéntjét volna hivatott szolgálni.

A konkrét megoldás mindig és mindenütt a körülmények egységére szabott. Elvi, ma még nyitott kérdés, kidolgozható-e – és miként – minden érdekelt által elfogadható nemzetközi norma. Ha az államok helyi megoldás hiányában állapítanak meg általánosító normát – lásd elfogadás előtti kisebbségvédelmi keret-egyezmény! –, akkor igazság és valós megoldás helyett ismét csak a felek látszatban feloldódó felelősségével – ergo felelőtlenségével – találjuk szembe magunkat.

Nem feledhetjük, hogy a párizsi békecsinálók egyik fő célja – a hitleri, nemzeti mezben jelentkező esztelenség megismétlődésének a megakadályozása – nem sikerült. A nacionál-kommunizmus lidérce még egészen friss élményünk.

1944 és 1989 különbözősége kisebbségi szempontból az, hogy miközben Párizsban az etnikai közösségek érdekei szóba sem kerültek, ma keresnek egyféle megoldást; de mit hozhat egy olyan folyamat, amely az érdekeltek kizárásával történik?

2. Megoldáskeresések felemássága

Az önazonos megmaradás feltételrendszere a politikai környezetnek is függvénye: 1944 végén másként kellett érdeket védeni, mint ahogyan 1994 végén kell. Akkor pedig helye van-e bárminő egybevetésnek?

Ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni az MNSZ-korszak hozadékaként jelentkező történelmi tapasztalatot. A visszatekintés immanens jelenre vetítés is egyben.

Közösségünk számára 1944-ben és 1989-ben egyformán az 1919 előtti, kisebbségi helyzetbe sodortatásunkat megelőző kor jelentett referencia-alapot. Ez mégsem hasonlóságot jelent, hanem a két korszak különbözőségét. A világháborút követően közösségünk alapvető célja – megmaradását biztosító feltételek kialakítása részben sem esett egybe a nemzeti igyekezettel. Észak-Erdély és a státusához kapcsolódó regionális érdekek ügyében nyilvánvaló ez, kevésbé az társadalmi téren. A kort meghatározó nemzeti és politikai kizárólagosság – közösségi hozadék nélküli lévén – nem jelenthetett választási alternatívát magyar oldalon. A többség számára mindkét politikai pálya ígéret. A különbséget csak részben magyarázza, hogy többségi és kisebbségi érdekek a nemzeti eszme jegyében egymásnak feszültek. Önmagában az sem magyarázat, hogy a történelmi zárójel a többség számára a II. világháború után kezdődött, közösségünk ezt az elsővel indítja. A helyzet geopolitikai immanenciái hordozzák a választ.

Ugyanakkor a hidegháború végét hozó 1989-es esztendőt térségünkben a demokratikus intézményrendszer olyan igényét szülte meg, amely egyként jellemez

többségit és kisebbségit. A demokrácia általános kulcsszóvá vált.

Többségi értelmezésben az általános emberi jogok teljes körű biztosítása megfelelő jogi keretet jelent – kell hogy jelentsen az etnikai kisebbségek számára is; az utóbbiak azonban ezzel, több évtizedes tapasztalat és nemzetközi példák birtokában, nem érhetnek egyet.

3. Keret és trendek

1944-ben az erdélyi magyarság urbánusabb közösség a románságnál, iskolázottsági foka magasabb. Gazdasági ereje jelentős, igen erős hagyományos intézményekkel rendelkezett. Az egyházi szféra kisugárzása meghatározó volt, a civil szféra pedig megfelelt a közép-európai helyzetnek. Mondhatni, minden létfontosságú területen előnyben volt a románsággal szemben. A kommunista diktatúra utóbb éppen ezt a különbséget célozta meg, érthető okokból, sajnos, nem eredménytelenül. De minden különbséget nem sikerült felszámolnia.

Fontos a társadalmi háttér alakulását figyelembe venni, főleg ha a Magyar Népi Szövetség és a Magyar Demokrata Szövetség közti párhuzamosságokat vizsgáljuk.

Hasonlóság és különbözőség is rendre azonosítható akár az alakuló politikai erőterbe történő robbanásszerű – napok alatt félmillió támogató tagságig jutó – megjelenésre keresünk választ, akár a történelmi keretet tesszük vizsgálat tárgyává.

A történelmi pillanat egyformán háború utáni és békekötés előtti, mégha az utóbbi a hidegháború végét is jelentette.

A tömegek mindkét esetben keresték, a nyomás alóli szabadulás mámorában, a képviselőket vállaló tényezőt, amely mellett végre őszintén kiállhattak.

Hasonló továbbá a vezető társadalmi szerepre törekvő erők helyzete a két időszakban: mind 1944-ben, mind 1990 elején hatalmi úr legitim áthidalása volt a tét.

Érdekvédelmi határozta meg magát mindkét újonnan alakított szervezet, a pártjellel ellenében, mert a társadalmi kihívások széles skálájával kellett szembenézniük. Különség viszont, hogy 1989-ben a pártserű struktúrákhoz korábbi tapasztalatok okán rossz emlékek tapadtak, vagyis létezett egy elutasítás ez irányban.

Különbözőképpen jelentkezik a kisebbségi kérdés nemzetközi vonatkozásban. 1944 egy akkor még létező, de komoly eredményt meg nem valósító kisebbségvédelminek mondott rendszer végét hozta el; 1989 után viszont csaknem fél évszázados szünet után – nemzetközi szinten kívánják a kérdést valamiként ismét kezelni. Etnikai közösségek rendre jelentik be autonómia-igényüket 1990 után, diktatúrák béklyójából szabadulván, miközben 1944-et követően esélyük az igény nyilvános megfogalmazására sem lehetett.

Elemzésünk szempontjából fontos, melyek lettek 1944-ben illetve 1989 után a meghatározó politikai erők az egyes országokban. A második világháborút követően általános volt a mozgás balra. A hidegháború után ez a mozgás a politikai palettán ellentétes, csaknem minden – kommunizmusból szabaduló – ország esetében jobboldali erők (is) kerülnek hatalomra. Jelzés értékű, hogy éppen Románia a kivétel.

A baloldal az internacionalizmus híve volt, de nem ezért jöttek létre azon szövetségi államok, amelyek 1989 után rendre, roppant társadalmi veszteségek árán, felbomlottak. A mai, európai szinten folyó integráció egészen más jellegű, vesztesei nem lehetnek.

Napjaink Európájában a határkérdést területszerzési céllal politikai tényező elő nem terjesztheti, miközben a háború végét hozó történeteknek éppen a területszerzés volt a legfontosabb mozgatója.

4. Külpolitikai mozgástér

Kit tekinthetett 1944 őszén partnerének egy kisebbségi szervezet? Ki és miért vállalt – ha vállalt – véle politikai dialógust, s ha még ígéretre is ragadtatta magát, miért tette?

A békecsinálás politikai zavarosában való halászathoz használták csalétkül a nagy(obb)ak a kicsit. Ha érdek igazán szóba került, az sohasem a kisebbé volt. Illetve utóbbi mondogathatta a magáét, csak meghallgatásra nem volt esélye. Nemzeti – közösségi – érdekek feszültek akkor egymásnak. A kisebbségi közösségi érdek nemzetközi szintéren ma is fából vaskarika.

Mi változott hát?

A politikai tét mibenléte. A béke mindenekelőtt határkérdés, nemzeteket ültet tárgyalóasztalhoz. A megállapodást győztesek és vesztesek között kell megkötni, közös érdekről nem lehet beszélni.

Napjaink létfontosságúnak nyilvánított nemzetközi politikai célja, a stabilitás, bár ezt szemérmesen el szokás hallgatni, túllép – pontosan abban belép – az ország-határokon. Olyan, többnyire belső feszültségek kezelése a feladat, amelyek léte kihat a szomszédokra, térségek politikai viszonyaira. E folyamat minden egyes hatályos tényező konszenzusát feltételezi. A kisebbségi

(Folytatása a 4. oldalon)

Ismétlődő történelem?

(Folytatás a 3. oldalról)

közösségek stabilitásában játszott szerepe éppúgy tagadhatatlan, miként a politikai feladat léte általában. A fél évszázada elkezdett, de félbehagyott békecsinálás folytatandó ekként. A nemzetközi politika asztalára kerül a mellőzött kérdéscsoport: az etnikai közösségek önazonos létének a biztosítása.

Egyazon kérdés stabilitási szempontból következményeiben nemzetközi, jogi-politikai szabályozását illetően viszont belügy. Ennek az ellentmondásnak a feloldását célozzák meg napjaink politikai tematizációs kísérletei. Állásfoglalások születnek, dokumentumok készülnek, a kérdéskör egyik-másik szeletét nemzetközi szinten szabályozzák – lásd: kisebbségi nyelvek chartája. Jogi ajánlásokat fogadnak el nemzetközi fórumok, s bár közérlelő sem a szükséges ellenőrzési jogkör birtokosaként, az EBEE (EBESZ) létrehozta az európai kisebbségi főbiztos intézményét.

Az igényelt és a kisebbségi közösségeket is megnyugtató megoldást normák kidolgozásával és nemzetközi elfogadtatásával kívánják, a jelenlegi politikai trend szerint, elérni. Csak hogy a normáknak államokat felölelő nemzetközi struktúrák általi kimunkálása a belügyként való kezelést igazolja vissza, ugyanis a rendezés módozatainak a meghatározásából ismét csak kimaradnak az érintett kisebbségek. A szabályozásban a többség akarata érvényesül a kisebbség rovására. Normakövetést várnak el tőlük, mégpedig a nemzetközi konszenzus alapján született, a létező megoldások legnagyobb közös nevezőjeként megjelenő norma elfogadását, amely értelemszerűen minden működő képletnél kevesebb. Ez éppen a sajátosat, az évszázados helyét képtelen befogni és megjeleníteni. Teszik ezt annak ellenére és tudatában, hogy Nyugaton a kérdés létező megoldásai mindenütt helyileg kimunkáltak, társadalmi-politikai szerződésen alapulnak.

A kisebbségi probléma létét ma politikai tényező nem tagadja. Kelet-Európában sem. Amit a keleti félen csak most érzékelünk, a nyugati demokráciákban szinte a békekötéssel egy időben lépéskényszerként jelentkezett. Ezen politikai féloldalasság európai sajátosság, sajnos.

Az Európai Népcsoportok Föderatív Unióját (FUEV) az ENSZ-szel egy időben, 1948-ban alapították. 1990 óta létezik számunkra is, 1993-tól az RMDSZ teljes jogú tagja (a romániai Német Demokrata Fórum is). 1993 őszétől az RMDSZ-t tagjává fogadta az egyik legerősebb nemzetközi pártszövetség, a konzervatív irányzatú Európai Demokrata Unió. Az EDU-nak más romániai politikai szerveződés nem tagja, de fontosabb ennél, hogy etnikai közösséget képviselő tényezőként is egyedüliek vagyunk, ami tagadhatatlan politikai nyitásként értelmezendő. Bárha pártszövetség után mások is úgy értékelnék, a kisebbségi képviselőknek ott a helyük a nem számukra létrehozott nemzetközi struktúrákban.

Tagja még az RMDSZ a politikai képviselettel nem rendelkező nemzetek és népek szervezetének, az UNPO-nak. Miközben a FUEV az Európa Tanács mellett kapott konzultatív szerepet, az UNPO az ENSZ mellett jött létre, itt nyert tagságunk más politikai pályákat nyit meg. Lehetőség adódik sajátos érdekeink megjelenítésére ott, ahol ez ideig kérdéseinkre nem kellett odafigyelni.

Az eredményesség, persze, egészen más dimenzió.

5. Belpolitikai ki kicsoda

Két parlamenti választás igazolta: az RMDSZ kb. 40 fős parlamenti jelenléte attól lehet hangsúlyos, ahogyan a törvényhozásban a politikai erőviszonyok alakulnak. 1990-ben a választási eredmények a legjelentősebb ellenzéki erőként hozták ki – ami mozgásterét korlátozta. Fő ellenzékiént nem a kommunista utódpárt ellenében keresték-jelölték ki szerepét, hanem a hatalom és kisebbség kettősében. Igazi ellenzékiességét nem vonják kétségbe, de jelzik, hogy az RMDSZ számára másról, többről van szó. Ellenzéki erők politikai étvágyát kielégíti a valós változásért mit sem tevő hatalmon lévők félreállítását, az RMDSZ külön etnikai-közösségi célokat is megfogalmaz.

Bármely ellenzéki erő számára a hatalmat éppen gyakorlók eltávolítása fontos elsősorban, majd következhetnek a változások. Az RMDSZ célja a hatalomgyakorlás intézményi kereteinek a változása, ehhez hatalom-váltás szükséges. Emocentrikus politikai környezetben nem kis különbség. Egy ideje az RMDSZ autonómiát, belső önrendelkezést szorgalmaz. Zavar és vita forrása, hogy ott két címük számára autonómiát, ahol a központosított hatalom ellenében mindmáig nem alakulhattak ki igazi helyi önkormányzatok.

Aki politikai célként ilyet fogalmaz meg, partnert csak

konjunkturalisan talál. S ez nem csupán a többségi pártokra érvényes, de azon kisebbségi képviselőkre is, amelyekről feltételeznénk, gondjuk hasonló. Hatalmi praktikák és társadalmi körülmények együttes hatása alakítja a kisebbség-kisebbség viszonyt. Többnyire nem a „nagy kisebbség” érdekeinek a mentén. Más romániai kisebbségek elvételre támogatják érdekképviseletünket.

Ellenzékik, hatalomra törők kínálnak partnerséget, ilyenből következett be 1944-ben az MNSZ kisajátítása. Ma azért lehetetlen elfogadni Groza politikai szereplését, mert minden magyarok felé tett gesztusa, színlelt barátság, politikai ígéretei egytől-egyig – bizonyíthatóan – kemény román érdeket szolgáltak. Fuldoklónak dobott oda olyan kötelet, amelyről ő és partnerei tudták, a rá függeszkedő teher elszakítja. Az MNSZ kiszolgáltatottsága ellenére is mérlegelte, mit válasszon. A baloldal melletti döntése, mára egyértelmű, a geopolitikai trend, illetve az ebből fakadó legitimitáció szempontjából Románia számára létszükséglet volt. Az akkori szövetség, miközben úgy vélte, kap, lényegében mindent odaadott. Ezt akkor bizonyosan tudni aligha lehetett, bár sokan éltek a gyanúperrel, s intettek óvatosságra. Csak hát a jelzett kizárólagosságok kényszerpályájára került az MNSZ, jól nem dönthetett. Igaz, rosszabbul sem tehetett volna.

Az RMDSZ politikai pályáját, a belső önrendelkezést megfogalmazó Kolozsvári Nyilatkozat óta, nem esetlegességek határolják be. Lényegi eredményt hozó autonóm mozgásra a politikai környezet okán lehetőség nem nyílt. A folyamat lefutása a nyugati demokráciák körülményei között sem gyors – mindig belpolitikai tényezők determinálják. Eszerint hosszúnak ígérkező politikai menetelésben a konjunktúra hozta partnereken kívül másra az RMDSZ nem számíthat.

Ha egy olyan struktúrájú ellenzéki koalícióban, mint a Demokratikus Konvenció, zavarok keletkeznek – és mitől lenne harmónia ott, ahol kormány elleni bizalmatlansági indítványok sorozata sikertelen, vagyis stratégiai kérdéssé válik a taktikai ügy –, a váltás keresését a legkönnyebb a jellegbontó szövetséggel való kapcsolat újragondolásával kezdeni. Ezért az RMDSZ időről időre szembetalálja magát azzal, hogy az éppen használt politikai retorika alapján nehezen tud különbséget tenni szövetséges és ellenfél között. Ez bár kényelmetlen, programkövető politizálás esetében valós veszélyt nem hordoz.

6. Kisajátíthatóság

A mi ne legyen és mi lehet közötti potencialitás tere bár nem határozhatta meg az RMDSZ jellegét, bizonyos fokig keretként jelentkezett. Belső fejlődésében el kellett jutnia a valami tagadása jegyében való fogantatástól a közösségileg felvállalt politikai cél igenléseig.

A román nacional-kommunizmus szinte törvényszerűen jelölte ki az egységes, úgymond ernyő-típusú kisebbségi struktúrát. Az átmeneti helyzet politikai felismerései a belső tagolódás első indítékai: ma már tagadhatatlan,

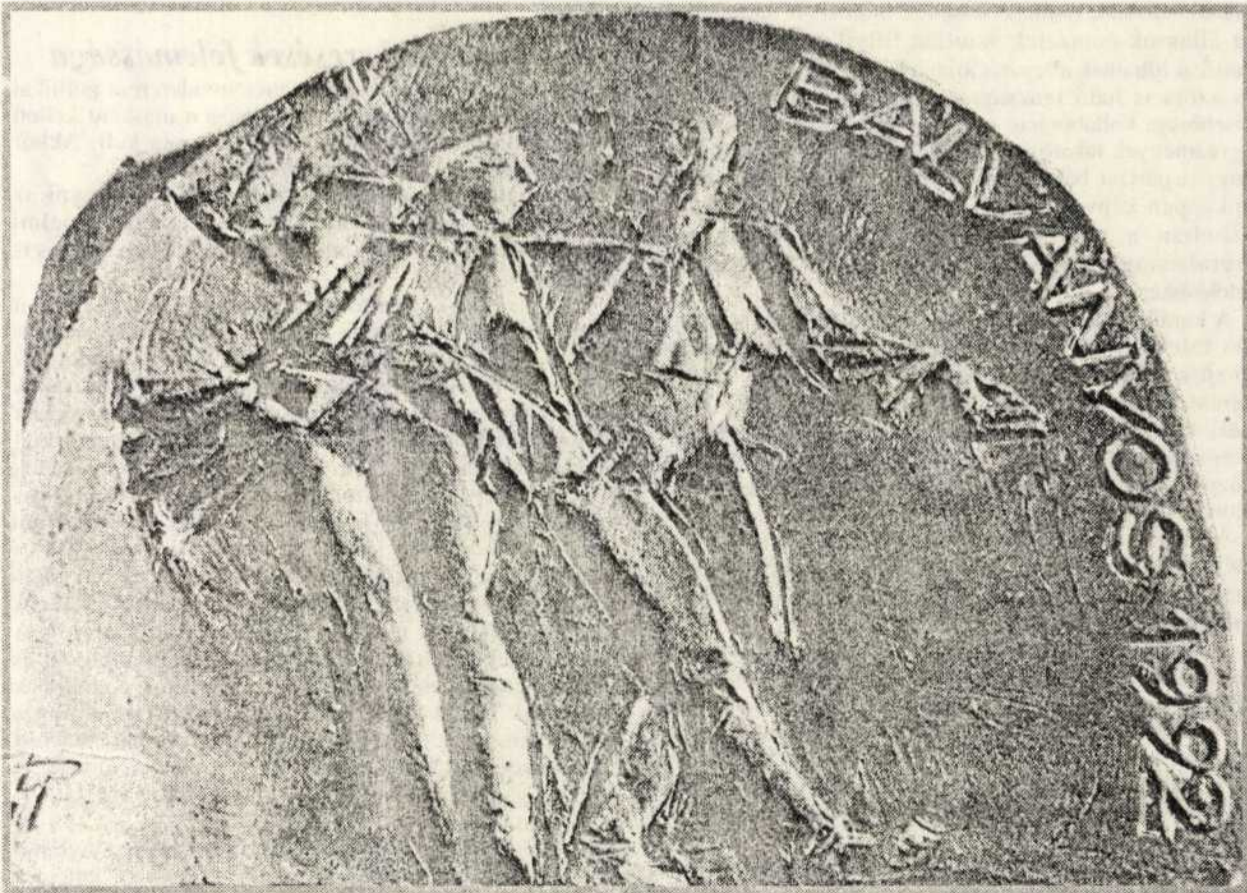
azoknak volt igazuk, akik a januári forradalmi – nem csupán annak hitt – légkörben a közösségünk számára létfontosságú változtatásokat az oktatás területén halaszthatatlannak ítélték és kezdeményezték, követelték. A politikai folyamat roppant gyorsan befagyott, a kurzus egyértelművé vált a marosvásárhelyi pogrommal. A belső tagolódást, ez fokozta. Többen már ekkor megfogalmazták: a hatalomtól – a januári programatikuss front-nyilatkozat ígéretei ellenére – gondjaink valós kezelésében együttműködést nem várhatunk. Mások kulcsszavai az együttműködés szükségességének a jegyében a türelem és a dialógus. Az egységes strukturális kereten belül lényegileg különböző politikai erővonalak jelentek meg. 1991 elején fogalmazódott meg először belső platformok létének szükségessége.

Mint parlamenti politikai erőnek, az RMDSZ-nek választ kellett fogalmaznia a politikai-társadalmi tranzíció megannyi kérdésére, s ezek legtöbbször ideológiai alapállást feltételezett. Ezért született egy kérdésre több válasz. Egy-egy válasz fogalmazója identitást nyer a politikai mezőben, megjelennek a különböző – nem mindig ideológiai – alapon kialakuló csoportosulások. A Kolozsvári Nyilatkozatot elfogadó KOT-tanácskozáson kötetik meg az első politikai egyezség (1992 októbere), létrejön konszenzus-kereső intézményként a Politikai Egyeztető Kerekasztal. A belső tagolódás intézményes visszaigazolását és szabályozását a Szövetségi Képviselők Tanácsának a brassói kongresszus utáni első ülése (1993, március) hozta el, amikor a testületen belül frakciók alakultak meg.

A teljes kiszolgáltatottság ellenében hirdetett érdekvédelmi funkció, bár látszólag igen széles skálán történő mozgást ígér, a politikai cselekvés pályái igazából kötöttek. A feladategyüttes – kijavítani a törvényhozási és alkalmazási hibákat, visszaszerezni elorozott intézményeket, illetve építeni a létezőket, kivédeni a közösségre irányuló támadásokat – mások által megszabott keretet állít elénk. Mozoghatunk bármilyen jól, a pályát, de még a játék összes szabályát is mások határozzák meg. Egyféle kiszolgáltatottság továbbra is fennáll.

Ennek ellenében jelentkezett az autonóm politizálás igénye. Mit és miként akarunk: ezt nem a román politikai jogi keret szabja meg, hanem közösségünk sorskérdései, közösségi-politikai hagyományaink és a hasonló kérdések kezelésére kialakult nemzetközi gyakorlat. Autonómia-programunknak ez az alapja.

Az RMDSZ struktúrájában – ideológiai és más érdekek mentén tagolódó csoportosulások, bejegyzett pártok is vállalván ez a formát – biztosítja a kisajátíthatatlanságot. Ha az ideológiai vagy más típusú részegységek a többitől függetlenül, önálló politikai pályán mozognának, ezt már nem állíthatnánk. A kemény identitás igazi feltétele viszont az autonómia-program, mivel az közösségünkre szabott, egészében át sem vehető. Éppen a különállóság és kisajátíthatatlanság politikai partnereink számára a fő gond, hiszen Romániában a kisebbségi képviselők hatalmi szándék szerint majdnem ellenállás nélkül mozgathatók voltak.

A szolidaritás értékválsága

Ami az értékek lejárását illeti, a faszizmusban és a kommunizmusban fordított analógia érvényesült. A faszizmus monumentálissá növelt vitatható értékeket (mint „faj”, „etnikai tisztaság” stb.), a kommunizmus pedig lejáratott elfogadott értékeket („társadalmi igazságosság”, „humanizmus”, „szabadság” és így tovább). Nehéz megmondani, hogy a két eljárás közül melyik járt súlyosabb következményekkel. Mert végül is a bűnné fajult elmebeli torzulás és a képmutatás között kell különbséget tennünk.

Az egyik olyan érték, amelyet a kommunizmus – paradoxális módon – sikerrel járatott le: a szolidaritás. Azért mondom, hogy „paradoxálisan”, mert várható lett volna, hogy egy olyan elv, doktrína, amely a „néphez”, a „történelemformáló tömegekhez”, a „proletár összetartozáshoz”, a „közösséghez”, a „társadalmiasításhoz” kapcsolható, a közösségi energiák kifejlődésében nyilvánuljon meg. De a valóságban a kommunizmus következetesen rombolta a közösségi összetartozást, szívós hadviselést folytatott az igazi emberi szolidaritás ellen. Ez a hadjárat stratégiai szempontból még igazolható is. Minthogy a kommunizmus rendszerint csalással került hatalomra, tehát nélkülözte azt a széles körű legitimitást, amit csak a választások biztosíthatnak, mindig is tudatában volt annak, hogy legfőképpen egy jól szervezett, széles társadalmi összefogástól kell tartania, amely létét teheti kétségessé és sodorhatja veszélybe. Következésképpen meg kell semmisíteni az összefogás minden lehetőségét, s helyett létre kell hozni a látszatszolidaritás különböző formáit, a hamis közösségi elvárásokat, amelyek ugyanakkor lehetetlenné teszik az egyén szabad érvényesülését és bármilyen hatékony kommunistaellenes politikai tömörülés kialakulását.

Az összetartozás beteges hiánya a posztkommunista társadalmakban nem érthető meg anélkül, hogy – legalább egy sietős – pillantást ne vetnénk utólag a kommunista rendszerben meghonosodott eltorzult szolidaritás formáira. Csak emlékeztetőül: ilyen volt a hamis gazdasági összetartozás, amelyet a közös tulajdon elvének feltétlen erőltetése és dicsőítése kényszerített ki. Ebben az esetben az erőszakos kisajátításokat az egyéni érdekeknél erkölcsileg magasabb rendűnek nyilvánított csoportérdek retorikája leplezte. Márpedig tulajdon és csoportérdek: ez egyszerűen önellentmondás. Ami az enyém, a sajátom, az nem lehet egyszersmind a másé is, mert akkor már nem az enyém. Valójában a társada-

lomra erőszakosan rákényszerített közösségi tulajdon leszereli az egyéni tulajdon igényét és megszünteti az egyéni felelősség érzetét. A közösségi tulajdon elvidegeníti a tulajdonost attól, ami az övé. A közösségi javak használatára ösztönöz, a javak kezelésének pedig semmi fontosságot sem tulajdonít. A tehetetlenségi erő folytán ez a működészavar rátelepszik a poszttotalitárius társadalomra is, amelyben a gyors fogyasztás és az azonnali kihasználás lázát nem kíséri gondos kezelés. Annak, aki már „magánosodott”, még mindig nagyon nehéz a „tulajdonos” bőrébe bújni: minimális ügyvezetéssel akar maximális haszonra szert tenni. Az átmeneti korszak „tulajdonosa”, akit a diktatúra ideje alatt megfertőzött a csendes szabotálás szelleme és gyakorlata – ezzel válaszolt a közösségi érdek demagógiájára –, egyformán hanyagul kezeli az árut, a vevőt és a saját nyereségét. Magányos kalandnak tekinti a gazdasági vállalkozást, nem figyel az összefüggésekre, nem igazán társadalmi lény.

A torzan értelmezett szolidaritás egy másik formája volt a kommunista rendszerben a hamis ideológiai összetartozás. A „szoros egységben a párt körül” jelszavával minden állampolgárt arra ösztönöztek, valójában kényszerítettek, hogy ugyanúgy gondolkodjék, ugyanazokat az ételelveket fogadja el, ugyanazon monolitikus elmélet szűrkegében élje le az életét. A szabad gondolkodás megcsönkítését a tudományos objektivitás retorikája leplezte. Ami tudományosan evidencia (mint a dialektikus materializmus evidenciái), arról az embernek nem is lehet véleménye. Azonnal és teljes mértékben magáévá kell tennie. Ami ettől eltér, az intellektuálisan törvénytelennek, politikai szempontból bűnnek számít. Más szóval minden katonás rendbe illeszkedik, szigorú konszenzusra redukálható, ideológiailag megmásíthatatlan. Ennek az erőszakos egyetértésnek a következményei a poszttotalitárius korszakban – visszahatásként – óriásiak. Először is a polgár elvileg nem hajlandó elkötelezni magát valamely párt mellett. A kommunistaellenes forradalmakat megelőző korszak hamis szolidaritásának tapasztalatából következik, hogy a forradalmak után bármilyen szolidaritás, de elsősorban a politikai, bűnül róható fel. A politikamentesség, a pártoktól való függetlenség erkölcsi garanciát jelent. Tiltakozó gyűléseket szervezni a kormányzat ellen és ugyanakkor elhárítani magunktól a tisztátalan politika ragályát: ebben a kihívó szerepben divat lett manapság tetszelegni. Másrészt az ideológiai gleichschaltól való félelem az egyik oka az ellenzék felaprózódásának, ugyanakkor az elvi egyetértés, megalapozottság gyengeségeit is magyarázza. A mindent szigorú rendszerbe kényszerítő marxizmus minden rendszertől elvette az ellenzék kedvét, amely ki is merül valamilyen romantikus lázadásban, ködös ideológiában és belső torzalkodásban. A kormányzat még mindig a régi, nosztalgikus „konszenzusból” él; az ellenzék makacsul ragaszkodik a diszharmóniához. A kormányzat igyekszik konzerválni a régi hamis szolidaritást: ezért

beteg. Az ellenzék képtelen új és valós szolidaritást teremteni: ez a tragédiája. Olyan világban élünk, amelyben a felbomlás tökéletlen és a kialakulás késik. A totalitárius rendszer idején önkényesen tömegbe kényszerített egyének ma a hisztériás, abszolút „függetlenséget” hidegleglősen élvező, kérlelhetetlen és semmire rá nem vehető, lábadozó énjének eufóriás bűvkörébe zárkózó egyén felel meg. A fojtogató, egy főre összpontosult személyi kultuszt felváltotta a minden személyek, az összes lehetséges, légiónyi „én”-ek inflációs kultusza. Fölötte alkalmatlan talaj ez ahhoz, hogy egy újféle szolidaritás teremjen és erősödjék meg rajta.

A hamis gazdasági és ideológiai szolidaritáshoz még egy harmadik is járult a diktatúra idején: a hamis honpolgári szolidaritás. Az általános és bénító félelem a közös boldogság retorikájával álcázta magát, amely nagy népgyűlésekben, díszes felvonulásokban, a párt és vezetője iránti szeretet „spontán” megnyilvánulásaiban öltött testet. Ez a szolidaritás ünnepélyes megtévesztő retorikája volt. Mindenki meztelenre vetkőzött benne és közös nevezőre került egy negatív tulajdonságban: az engedelmességben. Ezt a szörnyűséget farsangi külsőségekbe csomagolták, az elégedetlenség harsogó jelszavak és viharos taps maskaráját öltötte magára. A honpolgári lelkesedésnek nagy csinnadrattával kellett kifejezésre jutnia az emberi életkor minden lépcsőjén: óvodásoknál (a haza sólymai), elemistáknál (pionírok), közép- és főiskolásoknál (KISZ) és felnőtteknél (RKP). Csupa rémképe a letűnt hamis szolidaritásnak. De ne higgyük, hogy amit az élet egyszer elrontott bennünk, az egyik napról a másikra megjavulhat. Még ma is eltűnjük, hogy a régi rossz szokások, amelyeket évtizedeken át módszeresen belénk oltottak, vámpírként szívják a vérünket. A hamis szolidaritás formáit talán itt-ott sikerült hitelesebbekkel helyettesíteni, de ezek még kezdetleges formák: a nyáj összetartása, hiedelem, amelyet a vallásos érzület táplál. A mindenütt jelenvaló felületes vallásosság inkább profán megnyilvánulásai, caragiale-i stílusú megemlékezések egyre-másra, állam- és kormányfői látogatások ilyen meg olyan megyében, „hősi” és „mártír” nemzetünk bálványozása, „a haza nagyjainak” kétkrajcáros szentlé avatása és – bizony, bizony – az ellenzék vezéralakjainak tiltakozó gyűlései, amelyek egy gyászistentisztelet és egy irodalmi kör között helyezkednek el széles skálán: mindebből egy beteg világ képe tekint vissza ránk, amely sajnos igen kevéssé van tudatában betegségének. Nem tudom, mikor és hogyan fog bekövetkezni a gyógyulás. De az emberek közötti igazi szolidaritás visszaállítása lesz az egyik biztos jele.

Kacsir Mária fordítása

Megjelent a Dilema január 20–26-i (106.) számában

Vita Zsigmond

A dél-erdélyi magyar időszaki sajtó az 1940-es évek elején

A bécsi döntés után, 1940 szeptemberében az Antonescu-kormány hamarosan betiltotta a Brassói Lapokat, a dél-erdélyi magyarság legjelentősebb napilapját, és azután rendre megszűntek a kisebb vidéki lapok is. Nagyenyed és Gyulafehérvár régi idők óta jelentős magyar kulturális központ volt. Enyednek és a Bethlen Kollégiumnak főként a reformkorban volt jelentős művelődési szerepe. Innen indult el ázsiai útjára Kőrösi Csoma Sándor, és ezt minden enyedi ifjú, diák jól tudta és büszke volt rá.

Nagyenyednek és környékének magyarsága korábban főleg a napilapokat és egyéb kiadványokat olvasta; tankönyveket is Kolozsvárról, a Minervától kapott az ifjúság. Most mindentől el volt zárva. Valami megoldást kellett keresni.

Dr. Szász Pál, a Bethlen Kollégium főgondnoka és az EMGE elnöke azonnal felismerte a nehéz helyzetet és a tennivalókat. Megszerezte Nagyenyed számára az Erdélyi Gazda kiadási engedélyt, és Brassóból meghívta Kacsó Sándort a lap szerkesztőjének. Ugyanakkor nyomdáról is gondoskodott, megvette a Bethlen Kollégium számára a Brassói Lapok szedőgépeit. Kacsó Sándor már 1940 decemberében Enyedre jött, a csombordi Gazdasági Iskola igazgatója, dr. Nagy Endre lett a lap szakavatott, kitűnő szerkesztője, és segítségére voltak a munkában a csombordi tanárok és a

gazdasági szakfelügyelők is. Az Erdélyi Gazda a Bethlen-kastélyban már 1940 decemberében megkezdte munkáját. A lap 1941. január elsejére meg is jelent.

A temesvári Déli Hírlap 1940. szeptember 1-jétől október 10-ig mint a bánági magyarság napilapja jelent meg, dr. Vuchetich Endre és dr. Várnay Elemér szerkesztésében (fő-, illetve felelős szerkesztők). Ezután egy hónapig, 1940. október 11-től november 11-ig szünetelt a lap megjelenése. 1940. november 11-én a következő közleménnyel tájékoztatta a lap olvasóit a történetéről: „Nem voltunk betiltva és nem voltunk felfüggesztve, mert erre semmi okot nem szolgáltatunk. A szállongó hírekből mindössze annyi a valóság, hogy nem jelentünk meg, mert a kormány intézkedése folytán nem cenzúrázták lapunkat. Ennek a tilalomnak pedig az oka az volt, hogy a kormány legsürgősebb program-pontjai közé tűzte a romániai sajtó ügyének rendezését. Amíg ez a rendezés megtörtént, kénytelenek voltunk megjelenésünkben szünetet tartani.”

1940. novemberében a Magyar Népközösség vezetősége és a kormány között folytatott tárgyalások eredményeképpen kapta meg a Déli Hírlap a megjelenési engedélyt. Ezúttal is mint „a bánági magyarság napilapja”, a szerkesztők neve mellett pedig Kulcsár Kálmán mint főmunkatárs szerepel a lap címlapján.

A Déli Hírlap Temesvárt és Aradon tartott fenn szerkesztőséget, amelynek tagjai kizárólag temesvári és aradi újságírókból álltak. „Népi sajtó”-nak vallotta magát, amely lépést akar tartani a „korabeli áramlatokkal”. A lap legismertebb vezércikkírója egy fiatal temesvári plébános, Fodor József volt. A katolikus egyházi irányzat mellett feltűnő az, hogy a lapban számos cikk jelent meg a francia társadalmi és politikai életről. Egy folytatásos regényt is közölt a lap Kubán Endre tollából (Trónusdöntő balettcipő), amely azonban irodalmi életünkben teljesen ismeretlen maradt.

1940. december 17-e után a lap megjelenése ismét szünetelt. A Brassói Lapok egykori munkatársai, az erdélyi írók és újságírók ekkoriban még nem kapcsolódtak be a lap munkájába. A második betiltás, illetőleg kényszerű szünetelés után folytatódott a kormánnyal való tárgyalások, ezek eredményeképpen a Déli Hírlap 1941. március 16-án ismét megindulhatott, Vuchetich Endre és Várnay Elemér szerkesztésében és most már mint „a Romániai Magyar Népközösség lapja”.

Ettől kezdve jelennek meg a dél-erdélyi írók cikkei a lapban.

Vuchetich Endre 1941. május 28-án kelt levelében a következőket írta nekem: „Igen tisztelt Uram! Nagy örömmel vettem levelét és a küldött két cikket. [Ti. már korábban jelentek meg cikkeim a Déli Hírlapban – V.Zs]. Igyekeztünk eddig is foglalkozni a magyar irodalmi élettel, de sajnos a cenzúra sok írásunkat veszedelmesnek találta, és így nem jelenhettek meg. Programunk a magyar irodalmi és színházi, valamint általában művelődési élettel rendszeresen foglalkozni, és hogy a programot még nem valósíthattuk meg, annak sok akadálya van. Ezek között az első helyet a nyomda

(Folytatása a 6. oldalon)

A dél-erdélyi magyar időszakai sajtó az 1940-es évek elején

(Folytatás az 5. oldalról)

kérdése foglalja el. A nyomda, mely nincsen, és a lehetőségek korlátozottsága. Nyolc oldalon és vasárnaponként tizenkét oldalon nehéz megfelelni azoknak a kívánalmaknak, melyeket mi is átérzünk és talán teljesíteni is tudnánk, ha a nyomdatechnikai lehetőségek megvolnának. Reméljük, hogy rövidesen sikerül ezeket leküzdeni és akkor jobb lapot adhatunk. Célunk és szándékunk akkor egyidejűleg megkezdeni az erdélyi és bánági írók felkutatását és foglalkoztatását...

1941. március 16-ig a dél-erdélyi magyarságnak lényegében még nem volt napilapja; 1941 januárjában még léteztek kevésbé ismert időszakai jellegű magyar lapok, amelyek Aradon, Temesvárt vagy Petrosényban jelentek meg.

Kulcsár S. Kálmán, a *Vasárnap* című, Aradon megjelenő katolikus kultúrszemle „ideiglenes szerkesztője” 1940. január 11-i levelében még azt közölte velem, hogy egyelőre sikerült lapja megjelenését biztosítani. „A jövőbe azonban nem láthatunk...” – tette hozzá a kor hangulatára, helyzetére nézve jellemző aggodalmas kifejezést használva. Igaza volt: a *Vasárnap* 1940 után már nem jelent meg. Ugyanakkor arról is tájékoztattott, hogy Aradon még három időszakai lap jelenik meg: éspedig az *Ország-Világ* riportlap..., a Kócsy Jenő szerkesztésében megjelenő *Társaság* (azelőtt: *Ez Arad*) riport és pletykalap, igen vékony dongájú sajtótákolmány, és Pap Andor volt színházi lapjának csökevénye, a *Kis Újság*, melynek szinte teljes tartalmát a kiérdemesült öreg színházi szerkesztő izzadja össze. Komoly időszakai lap egy sincs. „Kulcsár S. Kálmánnak bizonyára igaza volt, a fenti lapoknak nem is volt jelentőségük a romániai magyar művelődési életben, mi Erdélyben nem ismertük őket. Valószínűleg hamarosan meg is szűntek, a bukaresti sajtónyilvántartásban, és a *Déli Hírlap* 1941. június 6-i közleményében már nem szerepeltek.

A *Déli Hírlap* 1941. június 6-i közleményében illetve levelében közölt adatok szerint ekkor Romániában még a következő időszakai lapok jelentek meg: *Erdélyi Futár-Kurír*, Arad, szerk.: Kiss Endre; *Meseriaş – Az Iparos*, Arad, szerk.: Némedy Gábor; *Erdélyi Gazda*, Nagyenyed, szerk.: Teleki Ádám; *Református Egyházi Élet*, Nagyenyed, szerk.: Kovács Pál; *Szövetkezés*, Nagyenyed, szerk.: Fekete Gy.; *Vasárnapi Iskolai Vezetők Lapja*, Nagyenyed, szerk.: Juhász Albert; *Evangélikus Élet*, Purcăreni, szerk.: Mátyás Béla; *Egyetértés*, Brassó, szerk.: P. Csia Pál; *Unitárius Jövendő*, Brassó, szerk.: Kovács Lajos; *Új Barázda*, Torda, szerk.: Székely Béla (?); *Napló*, Petrosény, szerk.: Molnár Kálmán; *Magyar Kisebbség*, Lugos, szerk.: Jakabffy Elemér; *Déli Hírlap*, Temesvár, szerk.: Vuchetich Endre dr.; *Magyar Néplap*, Temesvár, szerk.: Szász István és Franyó Zoltán. Ugyanekkor Vuchetich Endre azt is közölte, hogy tudomása szerint valójában a felsorolt sajtótermékeknek alig a fele jelenik meg. De tévedés is van a kimutatásban, pl. az *Iparos* utóbb már nem Némedy Gábor, hanem Dr. Reinhard szerkesztésében és kiadásában jelenik meg. „Lapunk az elmúlt hetekben nyomdai zavarok miatt késedelemmel jelent meg s ekkor szétküldési osztályunk a késedelemmel behozandó igyekezett nagy sietséggel dolgozni. Mint az

lenni is szokott ilyenkor, több hiba csúszott munkájukba.”

1940-ben az év végéig valószínűleg még megjelent Enyeden dr. Szabó András szerkesztésében az *Enyedi Hírlap*, amelynek Fövenyessy Bertalan volt a lapot szervező főmunkatársa. Az év végére a felsorolt lapok jórészt megszűntek, de megszilárdult a *Déli Hírlap*, a *Magyar Kisebbség*, az *Erdélyi Gazda* és a *Szövetkezés* helyzete.

A *Szövetkezés* 1941-ben 15. évfolyamába lépett Fekete György szerkesztésében. Mellette dolgozott Ürmösi József mint a lap főmunkatársa. Egy-kéthetenként megjelenő tartalmas lapot adtak olvasóik kezébe. A közbeeső kényszerű szünetek miatt azonban egy-egy évben csak jóval kevesebb lapszám jelenhetett meg. Fekete György szövetkezeti kérdéseken kívül a kisgazdáknak, a családoknak, gyermekeknek is külön rovatot indított, és ugyanakkor az évenként pontosan megjelenő, nagyon tartalmas, művelődési kérdésekkel is foglalkozó *Hangya Naptár*at is szerkesztette. A Kacsó Sándor szerkesztésében évenként kiadott *Gazda Naptár*at szintén a könyveink közé kell sorolnunk. Az 1941-44-es időszakban, amikor Dél-Erdélyben rendszeres magyar könyvkiadás nem volt lehetséges, kifejlődött az évkönyveknek tekinthető naptárak fontos népművelő, a magyar irodalmat és művelődést szolgáló szerepe.

A felsorolt lapok közül 1941-42-ben az *Erdélyi Gazda*, a *Déli Hírlap*, a *Szövetkezés* és a *Magyar Kisebbség* volt a legjelentősebb. Ezekhez jutott hozzá a falusi gazdatársadalom, valamint a városi értelmiség. A *Déli Hírlap* 1942-ben a Magyar Népközösség lapja lett és Puhala Sándor, majd Olosz Lajos szerkesztette, de mellettük volt Kakassy Endre is mint gyakori újságíró.

Az *Erdélyi Gazda* 1941-42-ben, hosszabb-rövidebb szünetekkel kéthetenként jelent meg Enyeden. Kezdetben a Corvin Nyomdában, 1941. november 1-től a Bethlen nyomdában, majd az év végén (21. sz.) a Keresztes nyomdában állították elő. Ezek a változások is mutatják a kezdet nyomdai nehézségeit. Főszerkesztőnek kezdetben Teleki Ádám volt feltüntetve, aki azonban a szerkesztés munkáját teljesen dr. Nagy Endrének, a csombordi Gazdasági Iskola igazgatójának, az Erdély-szerte ismert kitűnő szakembernek, gazdasági szakírónak és Kacsó Sándornak engedte át. Teleki Ádám neve azonban az 1942-es 10. számig ott állott a lapon, és csak ettől kezdve tüntetik fel, a tényleges helyzetnek megfelelően dr. Nagy Endrét mint főszerkesztőt, Kacsó Sándort pedig mint szerkesztőt. A lap szellemét, hangját kétségkívül Szász Pál, az EMGE elnöke és Kacsó Sándor alakította. Szász Pál *Dolgozni akarunk!* című lapindító vezércikkében ezt írta: „Szeretettel és hozzáértéssel akarjuk megművelni a földet, amely mindnyájunknak kenyeret ad, többet és jobbat akarunk termelni, tehát tanulni, fejlődni akarunk”.

Ezzel a munkára biztató és azt határozottan vállaló vezércikkkel összhangban volt a Kacsó Sándor „tízparancsolata”. Ez a rovat mindig a lap aljára, az első írás éppen Márton Áron adventi pástorlevele alá került, és a gazdaközösségnek szólt. Biztatás volt ebben a korszakban egy-egy ilyen feladat „Ne félj! Dolgozz! Ragaszkodj a magadéhoz! Légy takarékos! Ne légy fősvény! Becsüld egyházadat! Ne élj egymagadban! Tanulj folyton! Légy igazságos! Légy ember!” Ilyen felszólító mondatokhoz fűzte tanácsait, gondolatait

Kacsó Sándor. A szorgalmas munkára szólította fel olvasóit, megerősítette őket akkor, amikor erre leginkább szükség volt, és a magyar nép öntudatos szolgálata mellett figyelmeztette őket az igazi emberség, a népek közötti megértés parancsaira is. Irodalmi anyagot is bőven közölt az *Erdélyi Gazda*, a régi magyar irodalom kiemelkedő alkotásaitól kezdve egészen az új romániai, erdélyi írókig. Szegedi Kiss István Csokonai, Fazekas Mihály, Bessenyei, Széchenyi, Arany János versei és kisebb prózai munkáinak bemutatásán kívül Kacsó Sándor, Vass Albert, Szabó Zoltán, Szemlér Ferenc, Dónáth László, Tamási Áron verseit, elbeszéléseit is közölte. Az irodalom történetét népszerűsítő cikkeket Kónya Árpád, Szentmiklósi Ferenc és Vita Zsigmond írták. Az 1941 21. számban egy pár új romániai magyar könyvről is be lehetett számolni – nem sok dicsérettel – éspedig a következőkről: Molnár Sándor: *Vallomások könyve*, I. Kubán Endre: *Reszket a lelkem, mert eszembe jutottál*. Ezek voltak az első, elstetett dél-erdélyi, magyar regények. Ezeknél többet jelentett a *Magyar Kisebbség* tudományos füzeteinek a bejelentése.

1942-ben, amikor a 14. szám után egy félévig, szeptember 1-ig szünetelt az *Erdélyi Gazda* megjelenése, Kisfaludy Károly, Petőfi, Arany, Tompa Mihály verseivel, népdalokkal, népmesékkal, Móricz Zsigmond, Sipos Domokos, Gagy László elbeszéléseivel folytatódott a magyar irodalom népszerűsítése, a kortárs erdélyi, költőket pedig Áprily Lajos és Berde Mária versei képviselték. Kacsó Sándor egy-egy vezércikket írt.

Ugyanakkor a *Magyar Kisebbség* szerkesztője, Jakabffy Elemér Lugoson már megindította a *Dél-erdélyi és bánági tudományos füzeteit*, az *Erdélyi Gazda* a kisgazdák számára tájékoztató füzeteit adott ki Nagyenyeden, és a *Hangya* szövetkezetek szövetsége *Szövetkezeti Könyvtár*at indított szintén Nagyenyeden.

Ugyancsak 1941-ben már megindult a tankönyvkiadás is, amelyre igen nagy szükség volt. A Corvin Nyomda és Keresztes Nagy Imre nyomdája mellett 1941 őszén már megkezdte munkáját Enyeden a Bethlen Nyomda is. Nagyenyed tehát teológiájával, a főiskolai rangját visszanyert Bethlen Kollégiummal, a Bethlen kastélyban megszervezett Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület központjával, valamint a *Hangya* szövetkezetek egész Dél-Erdélyre és a Bánágra kiterjedő szervezetével kulturális és gazdasági központtá fejlődött. Ebben jelentős kezdeményező és irányító szerepe volt dr. Szász Pálnak, az EMGE elnökének. A Bethlen Kollégium főgondnoka lévén, közvetlen befolyása volt az egész korabeli gazdasági és kulturális életre.

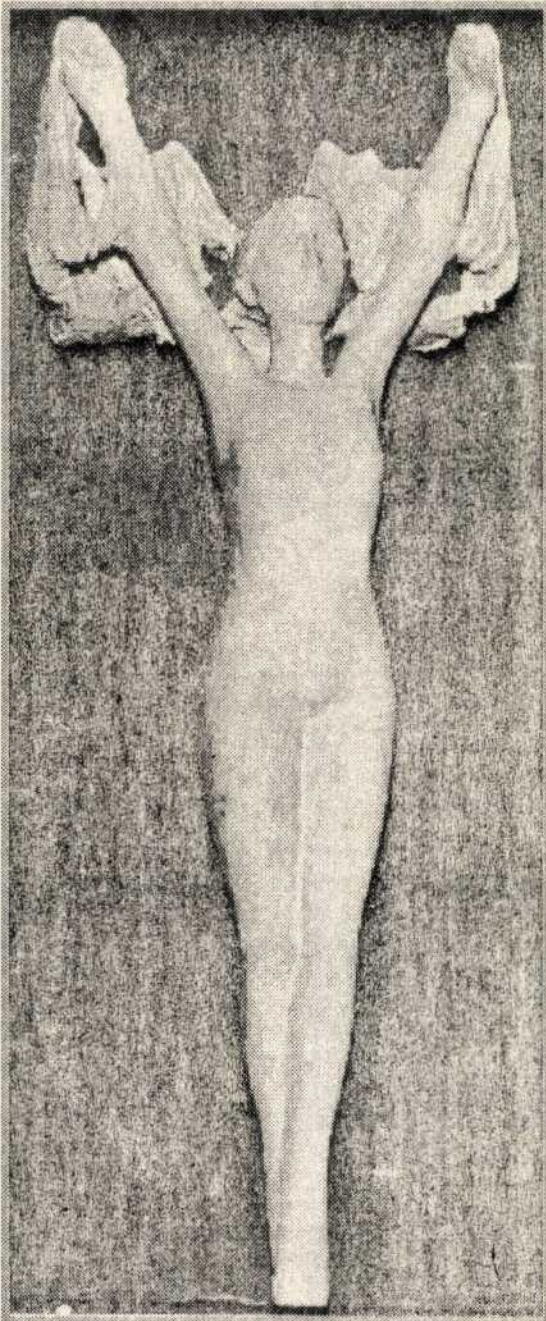
Ezekben az években, amikor a szépirodalmi munkák kiadása még nagy nehézségekbe ütközött, hiszen nem volt könyvkiadó és a terjesztést többnyire a *Hangya* szövetkezetek vagy az egyházak vállalták, a naptárak kiadásának különös jelentősége volt, főleg a falusi olvasókat ezek látták el magyar irodalommal, olykor történelmi megemlékezésekkel is. 1941-ben tizenöt naptár megjelenését tartjuk számon, különösen tartalmas volt a *Gazda Naptár* és a *Hangya Naptár*.

Ilyen kezdeményezések után a dél-erdélyi magyar irodalmi élet lényegében 1943-ban indult meg. Ezt részben az enyedi Bethlen Nyomda, de főként az aradi Vasárnap nyomdában kiadott *Havi Szemle* című folyóirat tette lehetővé.

A Bethlen Nyomda az *Erdélyi Gazda* rendszeres megjelenésén kívül biztosította tankönyvek és szépirodalmi munkák kiadását is. Elsősorban népmesegyűjteményeket szerkesztettünk Szentmiklósi Ferenc gyulafehérvári tanártársammal együtt: *Vak Király*, *Magyar népmesék* (önállóan), de biztatásomra hamarosan megjelent első értékes irodalmi kiadványunk is Kabós Éva *Amit az én sorsom megad nekem* című verseskötete, amelyet az olvasóközönség örömmel fogadott.

Ekkor már látni lehetett, hogy kikre lehet számítani a meginduló irodalmi életben, és egy antológia kiadásának a gondolata is felvetődött a *Déli Hírlapban*. Szemlér Ferenc egy külön vers- és egy prózai antológia kiadását ajánlotta. Igaza volt, de erre nem volt kiadási lehetőség. Örvendtünk, hogy a katonai behívások, különböző meghurcoltatások közepette 1943-ban Enyeden – szerkesztésében – sikerült kiadni a *Romániai magyar írók antológiáját*. Ez felekezeti és világnézeti különbségek nélkül együtt mutatta be a korabeli dél-erdélyi és bánági írók legjobb, számunkra hozzáférhető alkotásait. Ugyanebben az időszakban Aradon kiadták a *Fecskek könyveit*, Mikszáth, Móricz, Tömörkény István és Gárdonyi Géza regényei után, egy új munka jelent meg ott: Szemlér Ferenc *Hazajáró lélek* című könyve.

Örömlünk hamarosan véget vetettek az 1944 szeptemberében elkezdődött internálások. Ezután már csak lágerirodalomról beszélhetünk Dél-Erdélyben, és az fontos dokumentum lesz majd a jövő számára.

Művészsors a szülőföldön

Kulturális életünk valamennyi területe súlyos gondokkal, nehézségekkel küszködik, nem kivétel ez alól a képzőművészet sem. A közvetlenül megnyilvánuló tünetek közismertek: csökken a művészek foglalkoztatása, kevesebb az állami megbízás, a vásárlás, növekednek az adóterhek, a nyersanyag- és energiaárak, a műterem- és műhelybérek stb. Létbizonytalanság, perspektívatlanság jellemzi a közhangulatot. A kialakult helyzet alaposabb elemzésére, a valósággal való szembenézésre volna szükség.

Szeretnénk hinni, hogy a képzőművészet nélkülözhetetlen, pótolhatatlan a társadalom életében, de hogy ma valójában mi a szerepe, funkciója, azt nem tudjuk pontosan. Sokszor szeretnénk elhinni, hogy a „közönség” igényli a „jó” művészetet, de ugyanakkor lépten-nyomon a silánysággal, a giccs rohamos térhódításával, a felszínes divat látványos sikereivel találkozunk, s persze lassan-lassan azt is belátjuk, hogy közönség – általánosságban véve – nem létezik.

Ellenben a művészet szempontjából adódik nyilvánosság. És ez igen fontos, a művészeti értékrend létezési módja ugyanis a társadalmi nyilvánosság, amelynek sokfélesége egy-egy összetevőben objektívulódik: megbízásokban, pályázatokban, egy-egy reprezentatív szánt külföldi kiállítás válogatásában, múzeumok állandó kiállításainak elrendezésében, kritikus véleményekben és tudományos feldolgozásokban, monográfiákban. Mindezek vitájából, kölcsönhatásából jön létre hosszabb távon az a szilárdabb, tartósabb értékrend, amelyet azután a társadalom szélesebb rétegei is elfogadnak, s így

a közvélemény, a közfelfogás alapjává lesz.

Ha tehát a gondok megoldására nincsenek is receptek, az azért nyilvánvaló, hogy a kiutat a nyilvánosság kiépítésében, kibővítésében kell keresnünk. Minden – bármely apró – gyakorlati lépés, ami ebben az irányban történik, végső soron a képzőművészet és a képzőművész körülményeinek, életlehetőségeinek javulásához vezet. Ezt igazolja az idén ötvenéves Petrovits István szobrászművész sorsának alakulása is, aki miután 1974-ben Bukarestben elvégezte a Képzőművészeti Akadémiát, hazatelepedett szülővárosába, Sepsiszentgyörgyre, ahol egyrészt az erdélyi szellemi örökség gazdag árnyaltsága, másrészt a század képzőművészeti forrongásainak szerteágazó hatásai nyomán alakítja sajátos plasztikáját. Műtermében beszélgettünk a művészsors mindannapjairól, az utóbbi években született alkotásairól, és arról is, amit Meštrovič így fogalmazott meg: „ami látszik, az van, ami nem látszik, az nem létezik”...

Beszélgetés Petrovits István szobrásszal

– Monumentális térplasztikával kezdtem, diplomamunkámat Orsován állították ki, akkor azt hittem egész életemet a nagyméretű nonfiguratív szobrászat határozza majd meg. Nem így alakult. Bár 1980 óta tagja vagyok a Képzőművészeti Szövetségnek, amikor volt ilyen, vagy hébe-hóba akad még ilyen jellegű rendelés, a monumentális szobrokat nem tölem kérték, ezeket, ki tudja milyen kritériumok alapján, másképp intézik. Nos, '90 óta, igaz másféle, de szép számban adódtak rendelések számomra is. Elgondolható, hogy mit lehet egy ilyen nyolcadik emeleti műteremben megmintázni és formába önteni! És különben is, miért és kinek kell a nagyméretű szobor? Tehát, amit szívből csináltam, és amit sokan szerettek, lereagáltak, beszélgettünk róla, az ma már csupán nyugtalanító álmom, ami foglalkoztat, amire ötleteim vannak, vázlataim születnek. De ennyi. Egyelőre nem sok példa van arra, hogy csak úgy, a szépség kedvéért, köztéri szobrot állítottak volna valahol az országban. Ez persze nagy kár. Végre túljutottunk azon a modern művészeteket sújtó kultúrpolitikán, amelyet, annak idején, 1970-től kezdve, a mágurái szobrásztábor indulásával – különben ott is található egy nonfiguratív munkám –, a sorra létesülő képzőművészeti alkotóműhelyben, amolyan csöndes ellenzékiséggel, igyekeztünk kijátszani. És most szabadon alkothatunk! De szó sincs arról, hogy ezt a művészeti szabadságot valaki, valamilyen formában is érvényesülni segítené. Nincs mecénás, szponzor és rendelő sincs.

– Miből élsz, hogyan tartod el a családot?

– Szerencsém volt, mert a helybeli képzőművészeti iskola 1990-ben líceumi fokozattal bővült, és így a felső osztályokban taníthatok. Bizonyos fokig erkölcsi kötelességemnek érzem az oktatást, mert ami az anyagiakat illeti, mondjuk úgy, ott keresem meg a kenyeremet, de a mellélátót a műteremben kell kiharoznom. A tizenkettedik osztályban tanítok heti tizenhét órában...

– Akadnak tehetséges gyerekek?

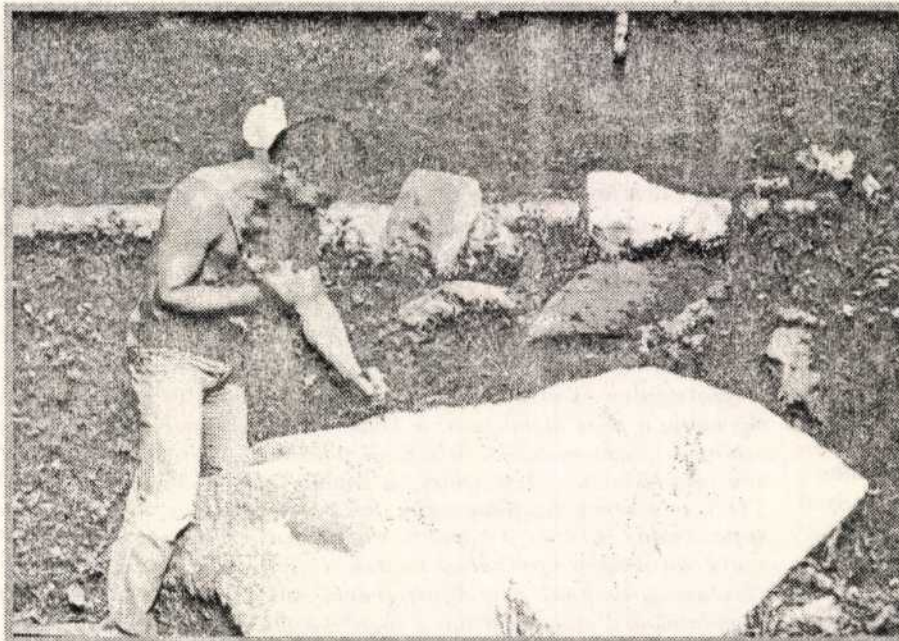
– Igen. Az idén például kettő került fel a főiskolára, egy kislány Iasi-ba és egy fiú Kolozsvárra. Ez persze számomra is elégtétel, és máskülönben, az osztályban is vannak sikerélményeim, látom, miként lépnek előre a gyerekek, már megmintáztak egy fejet, végigvittek egy tanulmányt. Amikor ez sikerül nekik, jóleső érzés számomra is.

– János Mihály azt írja rólad, hogy bátran elébe mész a közudatnak. „Nem a közfűlésnek (!), hanem annak a történelmi és művelődéstörténeti identitástudatnak, amelyet a környezetében hord és az irodalom, a zene, valamint a vizuális

művészetek által felszínre tart.” Valószínű arra utal, s most a múlt évi bukaresti kiállításod sorrendjét követve jegyezzük le munkáidat, hogy elkészítetted Benedek Elek, Kőrösi Csoma Sándor, Ady Endre, Kós Károly, Mikes Kelemen, Sütő András, Kodály Zoltán, Bartók Béla, Semmelweis Ignác, Kájonai János, Márton Áron, Arany János, Móricz Zsigmond, Szilágyi Domokos, Ion Luca Caragiale, Luther Márton, Kálvin János, Bethlen Gábor, Szent Márton, Szent György szobrai...

– Említettem, hogy '90 óta jöttek rendelések, felkérésekkel fordultak hozzám, hogy az említetteken kívül, kellene egy Benkő József-szobor Középpajtára, egy Mikó Imre szobor Zabolára, egy Petőfi-szobor Nagykárolyba, ezeket – amolyan erkölcsi kötelességemnek is érezve – elvállaltam. Négy év alatt ezek a legfrissebb anyagban is kivitelezett alkotásaim. Még elkészült egy Szent László szobrom is, ami a nagyváradi Püspökségen van, a Varadinum alkalmából kértek fel erre a munkára. Nagyon komolyan veszem az ilyen felkéréseket, és a tehetségemtől függően a legmértőbb munkákat nyújtom.

– A bukaresti Magyar Kulturális Központban rendezett múlt évi kiállításodon nagy sikert arattak az egyiptomi, asszír, etruszk bátortólásból érett terrakottáid, a tűzről pattant leányokká elevenedett cseréplakettjeid. Ahogy Molnár Szabolcs írja, a babilon anyag, a görög test, a székely derű tisztasága, az emberi élet szépsége ihlette formák boldog biztatásként hullámoznak bravúros ritmusú kacérságaidon. Milyen fontosságot tulajdonítasz ilyen irányú kísérletezéseidnek?

– Volt egy olyan kísérletsorozat, hogy élő figuráról leöntöttem a mintát, az öntvényeket szétfűrészeltem, és a monumentális szobrászat törvényei szerint bizonyos testrészeket megnyújtottam, így különben észrevétlen torzulásokat hoztam létre. Egy vízszintesen fekvő figurán megnyújtottam a combot és a felsőkart, s az 1,80 centiméteres leányalakból egy kétméteres alkatú, folyamatosságot és folytonosságot érzékeltető, kifejező figura keletkezett. A munkát bemutattam a Medium-kiállításon '90-ben, és egy más kísérleti fázisban ugyanezen a rendezvényen 1994-ben. Egyébként a módszert George Segal amerikai szobrász találta ki, aki az 1961. évi Ember asztal mellett című művéhez egy holttestről készített gipszöntvényt használt fel, melyet valódi asztal mellé ültetett. Azóta készült plasztikus együtteseknek is főszereplője egy elnagyoltan mintázott, életnagyságú, fehér gipszfigura, melynek gólemszerű, döbbenetes hatását fokozza, hogy reális, a nézővel közös környezetbe helyezi. Ezek az együttesek a modern nagyvárosi átlagember szellemi degradációjának gyilkos szatírjai.

– A terrakottáid: domborművé váló női testek, szépségükben, örök-izgató domborulataikban sugároznak, ezek a sárból gyúrt Vénuszok a szerelem örökkévalóságát hirdetik. Kiegyensúlyozott, derűs embernek látszol, úgy érzed művészetileg jó úton haladsz?

– Tudom, hogy mit akarok. Nem biztos, hogy jó, amit csinállok, de nem vállalom, amire nem vagyok képes; például számomra idegen a happening, nem az én műfajom. Talán konzervatívnak tűnik, amit csinállok, de szerintem nem az, mert másképp oldom meg azt, amit az izmusok idején alkottak. Ami az egyensúlyt illeti, úgy érzem, amit nagyon akartam, elértem az életben. Természetesen, nagyon szeretném, ha minden jól sikerült munkámat áttehetném anyagba, kőbe, fába, bronzba; azt is tudom, hogy ehhez sok idő, s főként nagyon sok pénz kell, ami manapság, amikor a nyomdai költségek miatt egy rendes katalógust is alig lehet kihozni, sajnos, elérhetetlen.

– Mit jelentenek számodra a kiállítások?

– Jóval többet, mint amit tényszerűen elmondhatok rólok. 1972-ben volt az első kiállításom Bukarestben, a Petőfi Házban, azt követően, számtalan hazai seregszemlén vettem részt, de úgy érzem, hogy '90-től, amióta nemzetközi kiállításokon is jelentkeztem, fellendült az alkotókedvem, és nemcsak nekem, hanem az e tájakon élő és alkotó pályatársaimnak is. Most például nagy örömmre szolgál, hogy össze tudunk hozni két olyan, magyar művészek munkáiból álló kiállítást, amit az elmúlt évben Budapesten, a Vármege Galériában és Székesfehérváron mutattunk be, s amelynek anyaga eljutott Magyarországon több helységének kiállítótermébe. Nagyon fontos ez, mert mi – akárhogyan is vesszük – egy kicsit ki vagyunk zárva a vérkeringésből, és most valahogy bele kellene rázódnunk az európai képzőművészetbe és, miért ne, a világ művészetébe. Szerintem előbb tudniuk kell rólunk, aztán majd eldől, hogy ki alkot maradandót és ki nem. Örömmel vettük, hogy megjelent a Banner-könyve az erdélyi kortárs képzőművészetről, amiben például én is benne vagyok; s ez a nyilvánosság ad a mi munkánkknak célt és értelmet.

– Húszéves munkásságod alatt jó néhány alkotótáborban vettél részt, művészi szempontból milyen hozadékkal járnak ezek?

– Említettem, hogy a múltban valóságos megváltás volt ez, én manapság is különös fontosságot tulajdonítok a táboroknak, mert bekapcsolják a vidéken élő művészt is a „világ dolgaiba”. Hogy az előzőeket ne soroljam, csupán a tavaly két szobrásztáborban dolgoztam. Csehországban, Brno egyik külvárosában rendeztek nemzetközi képzőművészeti tábor, ahova jelentkeztem, és itthon, Szebenben, ahol rengeteget tanultam, ugyanúgy, mint az azelőtti tizenkét alkotótábor mindegyikében, ahol részt vettem.

– Milyen terveid vannak?

– Minél több kiállításon szeretnék jelentkezni, mert ugye, ahogy Meštrovič mondta, ott látható, ami van, és az is, ami nincs. Engem tovább kísér, amit a monumentális plasztikában elkezdtem, mert az ember, talán önkéntelenül is, megőrzi azt, amit elhivatottságának érez, tehát ezzel nem tudok nem foglalkozni... Aztán a pályázati lehetőségek... A tavaly beneveztem a Szent László emlékhely kialakítására meghirdetett EMKE-pályázatra, szerintem egy „versenyképes” ajánlatot küldtem, egy román kori ihletű dombormű kompozíciót, még nem tudom milyen elbírálást nyer; ha sikerül, ezt a munkát kivitelezném inoxban vagy bronzban, illetve kőben. Máskülönben ugyanazokkal a dolgokkal szeretnék foglalkozni, mint eddig, természetesen, a lehető legnagyobb nyilvánossággal méretekve, mind jobban.

Martos Gábor

Ikes vagy iktelen

Írtam a legutóbb (ilyenkor szoktam ideírni, hogy *ha tetszenek emlékezni*), hogy itt volt nálunk az Erika, az a bizonyos svájci újságíró, akit annyira érdekel a kelet-európai kultúra, hogy ezért még képes lenne magyarul is megtanulni, illetve hát képes is, merthogy éppen azért volt itt, hogy elkezdje a tanulást. Mármost akkor *nem* írnám én itt le, hogy a magyar az milyen egy nehéz nyelv, meg az ilyenkor szokásos viccet sem, hogy ugyan már nehéz, hát a gyerekek milyen kicsi (meg még lány is), azt mégis hogy megtanulta, és már csak néha mondja azt hat éves korában, hogy láttam egy *lót*, vagy azt, hogy *eszek*, szóval mindezt nem, csak éppen látom itten ezen a szegény svájci asszonyon, hogy hogy kínlódkodik, és leginkább bizony éppen ezzel a *eszek-eszemmel*, hogy mikor *élem* és mikor *élek*, és mikor *nézem* és mikor *nézek*, és miért *ugrok* és miért *nem nem megyem*, szóval ezzel a sajátosan magyar ikes meg iktelen ragozással, tudományos nevén *tárgyassal* meg *tárgyatlanul*.

És akkor bizony, ha már itt tartunk, nem mehetünk el szó nélkül amellett a tény mellett, hogy erről a témáról – túl a nyelvkönyveken – régi kedves szerzőnk, (bizony!) a jó Esterházy Péter írta talán a legtöbbet, nem csak azért, mert egyszer például megírta az *Egy ikes napom* című kis naplócskáját, vagy mit (igazán csak a *lokális külőr* miatt említet épp ebben a lapban, hogy tette ezt ugyanabban a sorozatocskájában, amelyikben az *Egy ballazsói-napot* is megírta), hanem mert egyhelyütt például azt is bevallotta, hogy ő bizony, mondjanak a

tudós nyelvészek bármit is arról (mert bizony néha mondanak, mondogatnak), hogy nem kell ez a megkülönböztető ikes meg nem ikes, minek bonyolítani a dolgokat, szóval hogy ő mindezek ellenére is (vagy talán éppen ezért, már nem emlékszem) megrögzött ikes-párti (nem kis dolog ez ebben az oly fordulékony mai párt-politikában!), sőt vasárnap reggelente a *paplanya* alá gyűjti a gyerekeit (nem irigyem érte, amennyien azok vannak és amekkorák már; a múltkor egyszer például láttam az egyik lányát, na hát ha még szépet tetszettek látni, úgy értem egy szép *nőt*, és akkor lehet, hogy ezt az irigység-dolgot talán mégiscsak revideálnom kellene, de akkor itten most tényleg nem mennék tovább ezzel a paplan-témával...), és ottan titokban gyakoroltatja velük az ikeseket, például *csokoládézhalmam*, amiről viszont például a feleségem váltig állítja, hogy ilyen szó nincs is, vagy ha van is, azt nem úgy kell mondani.

Úgyhogy akkor mostan ezen a körmönfont úton (via București) neki, mármint a megrögzött ikes-párti Esterházy-nak küldöm azt, amivel végülis ráöttem, hogy hogy lehet ha nem is megértetni, de legalábbis megjegyezteni szegény magyarul tanuló svájci Erikával (és egyúttal egy kicsit talán a saját gyerekekkel is), az *eszem-izsomot*; és ha ez tényleg sikerül, úgy értem, hogy az idő tényleg bebizonyítja majd, hogy ezzel az általam felfedezett módszerrel valóban megtanulták, sőt bármilyen helyzetben (akár például a paplan alatt is) helyesen is tudják alkalmazni, akkor ígérem, meghívjuk mondjuk a Hűvösvölgyi Nagyrétre mind az összes Esterházyakat, mind az összes nyelvészeket, mind az összes gyerekeimet és mind az összes magyarul tanuló svájciakat, süttünk ökröt, verünk csapra hordót, tűziját-szunk, focizhatunk is egy kicsit, bár abban az Esterházy, mint tudjuk, főrban van, mindegy, legfeljebb majd én velem lesznek (*leszem?*) egy csapatban, lesz móka, derű, kacagás, népiünnepély, szóval és magyarul és nem utolsósorban lesz nagy *eszek-izsok-dínok-dánok*...

Szász János

Rekviem

Öregem nézek az éjbe
vágott ablakomon
a század sötét közepébe,
amikor oly fiatalon

gyilkolták le őket
– kutyák? – mint a kutyát.
S hallok szólni ígéret
a sűrű vérködön át.

Radnóti, Gelléri, Szerb,
Sárközi oda lent. Se szeri,
se száma idefent,
ki nevüket nem ismeri.

Feledni őket egyhamar?
Te, merő seb, füst, rom
fölé növő új magyar
– siralom – irodalom...!

Tamás Tímea

Egy kelet-európai feljegyzései (1.)

Preambulum

Egy kelet-európai feljegyzései, egy kelet-európai sirámiai, egy kelet-európai... – morzsolgatom magamban a címváltozatokat. Azt hiszem, egész egyszerűen arról van szó, hogy – egy kelet-európai. Most épp a Föld másik felén – Észak-Amerikában, pontosabban – Kanadában. Első nap – második nap – harmadik nap. Három egész napja vagyok itt. Még jóformán semmit sem láttam ebből a földrészből, de már sokmindent „megéreztem” belőle. Hogy mennyire jók, rosszak, szépek, hamisak, igazak ezek az érzések, nem tudom. Nem tartom csalhatatlannak és változtathatatlanak őket, de mivel megadatott nekem az élmény megosztásának kényszere és talán az érthetőség, a közérthetőség kegyelme – már most elkezdem. Szükség-szerűség számomra, hogy szólhassak, így hát önzés is. De nemcsak az. Valamikor, el nem felejthető gyermekkorom kamaszvilágában, egyik régi barátommal épp a világmegváltás felé vezető utat kerestük és néha azon is lépegettünk már úgy tizenötévesen, amikor Ő hirtelen azt mondta – „tudod, én nem akarok mást, mint elmondani Nekik, hogy itt már jártam, ezen a helyen már ne keressék, mert nincs...” Akkor még boldogságkeresők voltunk. Én sem szeretnék, én sem akarok most többet, mint elmondani erről a helyről, hogy van-e, illetve, avagy... Ne higgyenek most nekem. Természetesen többet akarok, mint ahogy – (és) nézzünk csak bele az önismeret néhanapján (általunk megtisztított) kristálytisztá víztükrébe – valamennyien többet akarunk. De most már ideje elkezdenem ezt a fura dialógust, amelyben soha nem fogom hallani a választ, a válaszokat.

Így hát – első nap, második nap, harmadik nap. Ez az év az utazások éve volt. Gyors volt, tomboló, farsztó. Kipróbált és megpróbált engem, de eddig még – sikerült. Nekem. Kiállni a próbát. És azt hiszem, ettől Ő is boldogan fog elmúlni az évvégi fenyőszagú ünnepek alatt.

A repülőn mégis ólmos fáradtságot éreztem. A szellem és a lélek beszürkült bennem, ott az Atlanti-óceán és a felhők fölött. Biztosan értene, ha azt mondom, hogy a mi kelet-európai lelkünk, bármennyire is bátornak mutatkozik néhanapján, azért ószinte reggeli

pillanataiban szorong egy efféle utazástól. Egy efféle utazás előtt. Ezt tette az enyém is, és ezért nem tudott elérni a teljes lebegés pillanatába, még akkor sem, még úgy sem, még annak ellenére sem, hogy a KLM holland és légies kisasszonyai kifogástalanul, begyakoroltan, utolérhetetlen profizmussal és disszonáns mozdulatok nélkül igyekeztek bizonyítani, hogy a hírnév nem hiábavalóság, és hogy ők igenis megérdemlik a magukét. De hiába volt a „kilenc vagy tizenként csatorna a rádió”, a fülhallgató, a sokfajta lézre figyelmező tévéműsor, az állandó tájékoztató a gép pillanatnyi helyzetéről és hollétéről és a kinti világról, a bőséges, mondhatni állandó ellátás, valami szorongáshoz hasonló csak maradt, és éreztem, hogy ez az, amiben különbözöm a többi utastól, akik beleszülettek a Világba és könnyedén váltanak gépet/repülőtljáratot Amszterdamban, mi pedig a dolgok illetően voltát tekintve, valahova egészen máshova születtünk... Így hát különböztem, persze nem kifele, hanem valamire másfele (befeje?) a többi utastól, akik Ausztráliából, Japánból, Skandináviából jöttek és olyan nyugalommal szürcsölgették a kávéjukat, melynek én talán soha sem leszek birtokosa, és ez a különbözőség nem hagyta, hogy pihenjek, hogy igazán pihenjek, hogy csak pihenjek, már újfent, már megint tanulnom is kellett, mégpedig

tanulnom kellett nevezetesen azt, hogy miképpen repüli át egy világpolgár az óceánt, milyen rutinosan és mindennapian és magától értetődően.

Így hát a repülőn ólmos fáradtságot éreztem, a szellem és a lélek kezdett beszürkülni bennem, akár a felhők az Atlanti-óceán fölött. Vajon hányadik lesz az az út, ami teljesen, egészen, visszavonhatatlanul a pihenés útja lesz?

Itt olyanok az utcák, mintha vonalzóval lennének meghúzva, a házak különböző formájú, valahogy megismerhető egyforma kisnagy dobozok, szépek, ízlésesek és látszik rajtuk, már az esztétikumuk hordozza azt a „borzasztó nagy” funkcionalitást. Jól lehet lakni bennük, kifogástalanul nyújtózik minden fogantyú, minden kapcsoló a kéz alá, a kéz felé, itt nincs idő- és energiavesztés és javítgatás és tákolgatás, minden működik és úgy és akképpen, ahogy és aminek tervezték, az élet így lehet gyors és kényelmes és eredményes – de: teljesen személytelen. Olyan, mint ezek a házak: kellemes, működőképes, pontos csodák, de közömbösen megyek el mellettük, nem szólítanak meg, én sem szólítom meg őket, nem jön létre az a titkos viszony, ami a tárgyakhoz fűz minket, semmijük sincs, ami elérne a lelkemig. Sokért nem adtam volna, ha láthatok egyetlen pókhálós, csúcstűves, boltíves vagy épp repedésekkel tűzdelt ablakkeretet, egy olyan falat, ahol legalább tenyérnyi helyen málladozik a vakolat és a résen átdugja fejét az idő.

Viszont voltak mókások, kis szürkés-feketés mókások, mindenhol, a házak előtt, a fákon, és annyira nem illettek a képbe, de mégis olyan természetesen birtokolták a helyet, hogy tán nekik köszönhetően a mindent elborító szürkéségen hirtelen átsütött a nap.

Megjelent

Szentkatolnai Bálint Gábor

Az Erdélyi Tudományos Füzetek 220. kötete. Bodor András, Péntek János, Berta Árpád, Bakk Pál és Senga Toru tanulmányai, Borcsa János bevezetőjével.

Szerkesztette Borcsa János.

Megjelent a Soros Alapítvány Egy Nyílt Társadalomért Romániában kolozsvári fiókja anyagi támogatásával.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár, 1994.

Simon Attila Elmondom-e ezt vagy álmondom?

A Készülődés sorozat 1. kötete.

Szerkeszti Kozma Mária.

Megjelent a Tectum kft. támogatásával.

Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 1994.

A román tudomány

tegnap és ma

A múlt év októberének végén Visegrádon az American Association for Advancement of Science (amerikai tudományfejlesztési társulat) szervezésében nagy jelentőségű NATO-szemináriumot tartottak a következő témakörben: *Tudomány és technológia infrastruktúrájának kifejlesztése Kelet-Európában: a szakmai (professzionális) társaságok szerepe*. Románia képviselőjében Ionel Haiduc akadémikus, a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem professzora tartott előterjesztést *A tudomány a posztkommunista Romániában: tudományos társaságok, törvényes keret, etikai vonatkozások* címmel. A terjedelmes tanulmány a Román Akadémia tudományos, kulturális és művészeti havilapjában, az *Academica* 1994-es decemberi számában látott napvilágot. Főbb megállapításait, gondolatmenetét ennek alapján ismertetjük, helyenként saját észrevételeinkkel kiegészítve.

Röviden a tanulmány lényege abban összegezhető, hogy a kommunista rezsimbeli helyzetéhez képest 1990-nel kezdődően a hazai tudomány és technológia gyökeres intézményi, törvényszabályozási és koncepcionális átalakításon ment keresztül, ámde a piacgazdaságra való áttérés időszakának eltelt öt évében a decentralizált új keretek még nem teltek meg új tartalommal, a különböző – főleg gazdasági-szabadság-fokok szorításában a támogatási és irányítási rendszer letisztulása, hatékony működése a vártnál nehezebb, hosszadalmasabb folyamat.

A tudomány a kommunista rendszer utolsó éveiben

A diktatúra éveiben a tudományos kutatás egyetlen hivatalosan elismert szerepe a kommunista párt politikájának igazolása és megvalósítása volt a gazdaságban, művelődésben és a társadalmi életben, és semmiképpen az egyéni képességek kibontakoztatása, a kutatók önmegvalósítása. A rosszlelkű házaspár személyi kultusza miatt a romániai politikai rendszer totalitárius jellege hangsúlyozottabb volt, mint más kelet-európai államokban, sőt, egyedülálló módon a tudományirányítás egész rendszere is ennek a személyi kultusznak volt alávetve. A „világhírű tudós, doktor akadémikus” mellett más tudományos kutatóknak, egyetemi tanároknak nem lehetett nemzetközi sikere – ennek egy gondosan felépített, sokszűrős bürokratikus rendszer vette elejét. Gondoljunk csak arra, hogy egy tudományos dolgozat külföldi szakfolyóiratban való közléséhez a hierarchia különböző fokain mennyi jóváhagyásra volt szükség, el egészen a Tudomány- és Technológiaügyi Országos Tanácsig, amelynek elnöke nem más volt, mint „az ország első számú tudósa”. A kutatás-oktatás-fejlesztés „három egységének” jegyében a felsőoktatásban erőteljesen a műszaki tárgyak felé irányították a hallgatókat – minden valószínűség szerint világviszonylatban a legmagasabb arányt mutatta fel e tekintetben Románia –, természetesen a humán tudományok, s főleg a társadalomtudományok rovására. Beszédese az alábbi táblázat adatai (1985-ből):

Ország	Társadalmi és humán tud.	Orvostud.	Műszaki tud.
Anglia	45,4	15,8	18,5 %
Ausztria	62,5	12,3	23,5
Bulgária	42,7	11,1	38,6
Csehszlovákia	36,7	7,1	52,6
Franciaország	56,3	15,6	9,4
Olaszország	51,8	19,5	16,9
Lengyelország	51,1	13,5	28,2
Magyarország	59,4	9,9	27,7
NDK	32,5	14,2	37,6
NSZK	49,8	14,2	22,9
Románia	16,3	11,8	66,8
Szovjetunió	37,9	7,3	54,8

A táblázat olvastán az emberben önkéntelenül felvetődik néhány gondolat. Mit csinál ma, amikor a gyárak, üzemek olyan nehezen boldogulnak az alacsony hatékonyság, a nyersanyag- és piachiány miatt, az a sok mérnök, technikus, műszaki végzettségű? Mit kezd magával az a kevés társadalomtudományi végzettségű, hiszen tudásuk nemhogy elavult, de egyenesen hamis, nem helytálló

ismeretek birtoklásában merül ki? Vajon a többi kelet-európai országban, ahol a társadalomtudományok, köztük a közgazdaságtan, a szociológia, az antropológia és a filozófia oktatása ideológiamentesebb és tömegesebb volt (Magyarország 59,4 %!), nem éppen ezért, ennek köszönhetően született meg már korábban, a centralizált, egypártrendszerű struktúrában a reform elkerülhetetlenségének gondolata, és nem ezért eredményesebb – noha nehézségektől és megtorpanásoktól természetesen nem mentes – a piacgazdaságra való áttérés?

A kommunista rendszer idejének végén Romániában a tudomány és technológia helyzetének más, sajátos jellemzői is voltak. Ezeket az idézett tanulmány szerzője a következőkben összegzi: az alkalmazott kutatás erőltetése, ami arra irányult, hogy az iparilag fejlett országok megvalósításait reprodukálják, az új termékek előállításának rovására; a hazai tudományos kutatók majdnem teljes elszigetelése, a tudományos kapcsolatok felszámolása, ami nemcsak szakmai tájékozódásukat tette ügyszólván lehetetlenné, de azt is, hogy a külföld meg- és elismerje azok munkáját, akik mégis jelentőset alkottak, főleg az alapkutatásban; a dokumentáció – különösen a nyugati dokumentáció (szakfolyóiratok, tudományos dolgozatok reprintjei, referáló folyóiratok) szinte teljes hiánya; a laboratóriumi felszerelések és más kutatási eszközök szegényes, elavult volta; a kutatókat serkentő elemek hiánya; aránytalanság az alkalmazott és az alapkutatás között; az egyetemek elégtelen részvétele a kutatásban (a jelszavak ellenére), a korlátozott lehetőségek és a támogatáshiány miatt.

Tegyük hozzá, hogy mindezeket akkor nem csak a közvetlenül érintettek tudták, de például a sajtóban is sokan. Lapunk tudomány rovatának szerkesztőiként is ugyancsak megtapasztaltuk például mindazt, amit Haiduc professzor úgy nevez, hogy „személyi kultusz a tudományban”. Ugyanakkor (néha süket „aktualizáló”, a tudományirányítás „élő klasszikusait” idéző bevezető szövegek, személytelen „kopfok” kíséretében) mégis csak sikerült felidézni, bemutatni a magyar tudományos múltját, a tudomány nagy erdélyi előfutárait és kiemelkedő hazai kortárs alkotóit, utóbbiakat közvetlenül is megszólaltatva. Értékeinknek, felmutatásuk fontosságának tudatában ha nem is könnyen – de el sem fásulva, cinikussá sem válva – átvészeltük a kétség-telenül erkölcs- és idegpróbáló nehéz időszakot. Most pedig, nos, most a közegellenállás hiányában mintha bonyolultabbá vált volna – és nemcsak a tudományosság tekintetében – eleget tenni ugyanannak az értékmentő és -felmutató hivatásnak. Talán nem volna érdektelen ezt a furcsa jelenséget az anamnézisen és a diagnosztizáláson túlmutatóan is kielemezni.

A tudomány a posztkommunista Romániában

1989 decembere fordulatot hozott Románia társadalmi berendezkedésében. Az egypárt-uralmat a többpárt-rendszer váltotta fel, a központosított tervutasításos gazdaságirányítás megszűnt, s helyébe a decentralizált, szabad versenyen alapuló piacgazdaság... kellene hogy lépjen. Kialakulásában és stabilizálódásában rendkívüli módon érdekelt a tudományos kutatás és fejlesztés is, mert újonnan létrehozott intézményei csak ennek szélesebb, összehangolt keretében működőképesek.

Tény, hogy közvetlenül a fordulat után az ideiglenes hatalom számos olyan jelentős törvényt, határozatot hozott, amelyek gyökeresen megváltoztatták a helyzetet a tudományos kutatás szervezési és irányítási formáinak tekintetében, biztosították a mozgási és információ-szerzési szabadságot, lehetővé tették az együttműködést, a részvételt a nemzetközi tudományos életben. Javult – időlegesen – a kutatás anyagi támogatottsága az állam részéről (a kutatóegységeket ellátták számítógépekkel, fénymásoló készülékekkel, távmásolókkal, külföldi folyóiratokat rendelhettek meg), „el lehetett fogadni” külföldi segítséget-ajándékot-támogatást; Románia részesévé vált az Európai Közösség olyan együtt-

működési programjainak, mint például a TEMPUS vagy a COST és a NATO némely tudományos programjainak. A kezdeti reménykedést azonban csakhamar e tekintetben is csalódás váltotta fel, mert a hanyatló gazdaság képtelennek bizonyult biztosítani a anyagi fedezetet a korszerű tudományos kutatás körülményeinek valós megjavításához és a nemzetközi együttműködéshez. A szabadság friss, erős levegőjétől elbódultan sok fiatal kutató hagyta el az országot, külföldön kötött munkaszerződést. Nem valószínű, hogy dinamikus helyzetükről van pontos kimutatás, de azt például tudni, hogy jelenleg csak matematikus háromszáz tevékenykedik harminckilenc külföldi egyetemen, azokat is ideszámítva, akik 1989 decembere előtt mentek el Romániából. Még kevésbé lehet tudni, hogy azok közül, akik jelenleg külföldi egyetemek különböző tudományos szakjain tanulnak, hányan fognak visszajönni az országba. Hiszen érthető, hogy annyi korábbi megfosztottság után az egyébként kétségtelenül javuló hazai helyzet nem elégíti ki a fiatalokat, akik nyugaton nemcsak ismereteket sajátítanak el, hanem megtanulják azt is, hogy az érvényesülési versenyben az elszalasztott lehetőség ritkán tér vissza s az önmegvalósítás lehetetlen, ha nincsenek meg az alapfeltételek.

A tudományos kutatást szabályozó új törvényes keret rövid bemutatása rávilágít az eltelt öt éves periódusban bekövetkezett változásokra, az új trendekre. Az első intézkedések egyike a gyászos emlékü Országos Tudomány- és Technológiaügyi Tanács felszámolása volt. Helyébe egy Tudományos és Technológiai Fejlesztési Igazgatóságot hoztak létre a Tanügyi és Tudományügyi Minisztérium keretében, amely utóbb egy államtitkár vezette főosztállyá alakult, majd kivált a tanügyminisztériumból, s így jött létre a mai önálló Tudományügyi és Technológiai Fejlesztési Minisztérium. Ezek az új – közties – szervezetek hajtották végre a tudomány, a tudományos kutatás és technológiai fejlesztés irányításának decentralizálását. A tudományos intézmények rugalmasabban szerveződhetnek, működhetnek közintézményként, autonóm társulásként vagy akár kereskedelmi vállalatként (amelyet azonban a jelenlegi stádiumban még nem lehet magánosítani). Megváltozott a finanszírozási rendszer is: a központi támogatás helyett áttértek a kutatási programok finanszírozására, s a kutatási intézetek maguk is anyagi források után nézhetnek. Csakhogy az ipar és más potenciális támogatók nem túlzottan serénykedtek segítségükben. Ezért a gazdasági (ipari és kereskedelmi) egységeket arra kötelezték, hogy a forgalmuk egy százalékának megfelelő „különleges illetékek” járuljanak hozzá egy olyan pénzalap létrehozásához, amelyből a tudományos kutatást finanszírozni lehet. Ez az egy százalék lehetővé tette a kutatóintézetek többségének fennmaradását, noha az alkalmazottak egy része otthagya a kutatást jobban jövedelmező állásokért. A szerző megállapítja: „Az igazság az, hogy Romániában a kutatási rendszer túlméretezett volt (mintegy 287 ezer személy dolgozott a kutatásban, közülük 125 ezer felsőfokú végzettséggel), és kétségtelenül át kell méretezni, a hatékonyság növelésével egyidejűleg; de egy egyensúlyát veszített, új munkahelyek létesítésére képtelen gazdaság körülményei közepette a kutatásban dolgozók létszám-csökkentésének fájdalmas műveletét elodáztatva sikerült elkerülni a társadalmi válságot és a magasán képzett szakemberek elvesztését ezen a területen”.

Tehát el lehet mondani, hogy – ugyanúgy, mint a gazdasági-társadalmi élet más területén – a tudományos kutatásban is elkezdődött a reform, ám kiteljesedéséről korántsem lehet beszélni. A régi intézetek felszámolása után, illetve átalakításával létrehozott új intézetek közül a szerző megemlíti az Atomfizikai Intézetet, az Informatikai és Számítástechnikai Intézetet, a Matematikai Intézetet és a Szociológiai Intézetet. Több kutatóintézet az ott dolgozók kérésére átkerült a Román Akadémiához. Ezek státusára, felépítésére, működésére talán nem érdektelen visszatérni.

